

Németh László

Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo (1949-1975)

Isten Szolgája, Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek 1948. december 26-i letartóztatásáig rendületlenül küzdött a magyar Egyház érdekeinek a védelméért. E küzdelmének része volt az a terve, hogy ismét legyen magyar zarándokház Rómában. Azt remélte, hogy a Szent István király által létrehozott és 1776-ban pápai rendeletre lebontott magyar zarándokház helyett kárpótlásként meg tudja szerezni a Santo Stefano Rotondo melletti kolostorépületet a Szentszéktől, illetve a Collegium Germanicum et Hungaricumtól. Ide akarta áthelyezni a Palazzo Falconieriből a Pápai Magyar Egyházi Intézetet (PMI) is. Tanulmányunk előző két részében, amelyek a Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban (MEV) jelentek meg, e terv megvalósítására irányuló törekvését mutattuk be,¹ amely azonban letartóztatásáig nem vezetett eredményre. A Rómában élő magyarok, elsősorban az emigráció vezetői nem felejtkeztek el a bíboros álmáról. E tanulmány ennek az álomnak a megvalósulásáról szól, és arról a kapcsolatról, amely a börtön- és a száműzetés éve alatt, egészen a bíboros haláláig megmaradt Mindszenty bíboros és a címtemploma között.

A témához a legtöbb dokumentumot a római Szent István Házból az előző években előkerült iratokból merítettük. Ezeknek az iratoknak a feldolgozását P. Ruppert József piarista, a Szent István Alapítvány (SZIA) igazgatótanácsának jelenlegi elnöke kezdte el e sorok írójának közreműködésével. Elsőként Zágon József levéltára került a látókörbe, amely több mint ötven irattartóban tartalmazta levelezését. E gyűjtemény mutatóját a SZIA megbízásából Fejérdy András készítette el 2003-2004-ben, amelyet e sorok írója egészített ki, illetve rendezett időrendi sorrendbe. Ekkor kerültek az iratok új, 1-től 49-ig sorszámozott irattartókba. Az iratok az alábbi elnevezést kapták: *Szent István Alapítvány-Zágon gyűjtemény*, rövidítve: *SZIA-Zágon*. A mutató készítése alkalmával az egy személyhez, vagy egy témához tartozó iratok egy sorszámot kaptak, amely szám csak a mutatóban található meg. Ezek az egységeken belül az egyes levelek és oldalak nincsenek megszámozva. A dokumentumok idézésekor tehát az irattartó

¹ NÉMETH L., „Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo, Első rész: 1945-1946”, *MEV 16* (2004) 165-194 (a továbbiakban: NÉMETH *Rotondo I.*); NÉMETH L., „Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo, Második rész: 1947-1948” *MEV 18* (2006) 163-180 (a továbbiakban: NÉMETH *Rotondo II.*).

sorszáma, esetleg betűjele, és azon belül az irategység sorszáma adható meg. 2005-ben, a SZIA létrehozására és a Szent István Ház felépítésére vonatkozó iratok kerültek elő, amelyekről az elnök maga készített mutatót. Az irattartókba rendezett dokumentumok is a SZIA újonnan létrehívott levéltárát gazdagították. Ezek az irattartók is sorszámmal lettek ellátva. Egy részük gyarapította a Zágón gyűjteményt, illetve újabb gyűjtemények keletkeztek (Fáy Erzsébet, Mester István stb). Végül 2006 áprilisában részben a Szent István Ház könyvtárából, részben a pincéjéből kerültek elő az olaszországi magyar menekültlelkészség, valamint a SZIA gazdasági életére vonatkozó iratok. Ezek katalogizálása folyamatban van. Utóbbiak között bukkant elő egy irattartó, amely a Santo Stefano Rotondóra vonatkozó iratokat tartalmazta. Összesen 73 dokumentumot rejtett ez az irattartó, az 1933-tól az 1965-ig terjedő időszakból, amelyek abban a sorrendben kaptak sorszámot, ahogy az irattartóban le voltak fűzve. A gyűjtemény a PMI levéltárába került, mert a benne archivált iratok többsége az Intézethez kötődik, oda címezték, vagy onnan írták azokat.² Levéltári jelzete: *PMI-Rotondo* lett. Ez a gyűjtemény a fő forrása e tanulmánynak, de az előző két részhez is értékes adalékok találhatók benne, elég utalni arra, hogy az iratok között megtalálható Gerő László terve, amelyet 1940 decemberében készített.³

Mielőtt belekezdenénk a téma tárgyalásába illő kifejezni a köszönetet P. Ruppert József piarista elnök úrnak azért a munkáért, amelyet a levéltári anyagok feltárásában végzett és végez, amellyel nagymértékben segítette és segíti a kutatómunkát.

² Ez alapján újra kell írni azt a tanulmányt, amelyben közlésre kerültek az Intézetben található Mindszenty levelek. NÉMETH L., „Mindszenty József bíboros levelei a Pápai Magyar Egyházi Intézetben”, *MEV 11* (1999) 231-242.

³ *PMI-Rotondo* 1-3. dokumentum. NÉMETH *Rotondo II.* 165.

A bebörtönzött bíboros emléke címtemplomában

Mindszenty József bíboros esztergomi letartóztatásának a híre hamar eljutott Rómába. A történelem különös játéka, hogy letartóztatására éppen azon a napon került sor, amikor a római magyar kolónia karácsonyi szentmisére gyűlt össze római címtemplomában.⁴ A bíboros sorsa magától értetődően a római magyar lelkészség figyelmének középpontjába került. A fejleményekről, a példátlan eset nemzetközi visszhangjáról, Vajda Ferenc, római magyar lelkész⁵ folyamatosan tájékoztatta a híveket a Római Magyar Kurír lapjain, amely alig egy hónappal korábban indult.⁶ A tájékoztatáson túl Vajda szentmisét is szervezett a Santo Stefano Rotondóba, 1949. január 23-án 10 órára, hogy a római magyar hívek imádkozzanak a templom tituláris bíborosának a kiszabadulásáért.⁷ A szentmisét Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica volt igazgatója mutatta be,⁸ a szentbeszédet pedig Boér Miklós, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) katolikus ügyosztályának volt vezetője mondta.⁹ Mindketten nem sokkal korábban érkeztek Rómába. Mihalovics 1948 július első felében hagyta el Magyarországot és augusztus 2-án Bécsből érkezett Rómába. Boér pár hónappal később követte őt. 1948. november 3. és 9. között emigrált Bécsbe, és onnan, feltételezhetően még a hónap folyamán, utazott Rómába.¹⁰ Az egyre élesebbé és nyíltabbá

⁴ NÉMETH *Rotondo II.* 180.

⁵ Életrajza: NÉMETH *Rotondo I.* 185, 125-ös jegyzet. Római lelkészi működéséhez lásd: NÉMETH L., „Adalékok a római magyar lelképásztorkodás történetéhez, Első rész 1945-1963” (a továbbiakban: NÉMETH *Adalékok I.*), *MEV 14* (2002) 205-214.

⁶ A *Római Magyar Kurír* c. értesítő első száma 1948. december 1-jén jelent meg. NÉMETH *Adalékok I.* 207-208; uő. „Olaszországi lelképásztori értesítők, 1945-1996” (a továbbiakban: NÉMETH *Értesítők*), *Látó szívvel* (szerk. BENDE József, DEÁK Viktória Hedvig OP, PÁKOZDI István; Budapest 2006) 281-289.

⁷ *Római Magyar Kurír 2* (1949. február 1.) 1, 2.

⁸ Mihalovics Zsigmond 1889. október 20-án született Homokbödögén. Teológiai tanulmányait a bécsi Pázmáneumban végezte. Bécsben szentelték pappá 1914. július 14-én a Veszprémi Egyházmegye címére. 1933-tól az Actio Catholica országos igazgatója volt. Rómából 1950. május 13-án távozott az Egyesült Államokba. 1959. augusztus 28-án hunyt el Chicagóban. A *magyar emigráns irodalom lexikona* (szerk. NAGY Csaba; Budapest 2000) 690; VICZIÁN János, „Mihalkovics Zsigmond”, *Magyar Katolikus Lexikon IX.* (Budapest 2004) 116; *Római Magyar Kurír 3* (1950. május 15.) 18; *Katolikus Szemle 11* (1959) 161; egész életművét tárgyalja, de külföldi működéséről alig közöl valamit SERES Ferenc, *Mihalovics Zsigmond élete és művei* (Az Actio Catholica története) (Piliscsaba 1993) 95.

⁹ Életrajza: NÉMETH *Rotondo II.* 174, 70-es jegyzet.

¹⁰ Az 1948. november 3-i püspökkari konferencia jegyzőkönyve szerint még Magyarországon volt. A *Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XIV) (sajtó alá rendezte, szerkesztette és a bevezetőt írta BEKE Margit; Köln-Budapest 1996) 409. Péterffy Gedeon 1948. november 9-én XII. Pius pápának írt levelében már az Intézet lakói között szerepel: PMI 81/1948. Ekkor azonban még Bécsben volt, ahonnan november 14-én írta második levelét Zakar András titkárnak. Primási Levéltár (a továbbiakban: PL) 606/1948. 5. számú dokumentum. November 9-én tehát a PMI rektora már számított arra, hogy Rómába fog jönni, és az Intézet lakójaként ellátásáról gondoskodni kell.

váló egyházüldözés hatására választották az emigrálást. Nem ok nélkül. Boér, amint azt az előzőekben láttuk, már korábban készült az Örök városba, de nem kapott útlevelet.¹¹ Mihalovics munkatársait pedig sorban letartóztatták, őt magát - távollétében - 1948. július 23-án tíz évi szabadságvesztésre ítélték.¹² A római megemlékezésen náluk hitelesebben senki sem tudta volna bemutatni a hazai helyzetet, azokat az eseményeket, amelyek megelőzték a bíboros letartóztatását, hiszen ezeket részben maguk is átélték. A *szentmiséről a L'Osservatore Romano* tudósítást közölt.¹³

Mindszenty József bíboros neve napján, március 19-én már nem csak a magyar kolónia emlékezett meg róla címtemplomában, hanem a Collegium Germanicum et Hungaricum egész közössége is, amelyre a lelkész, Vajda Ferenc, minden magyart meghívott.¹⁴

A bíborosról ekkor Olaszországban több kiadvány is napvilágot látott. 1949. április végén jelent meg a „*Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek Magyarország hercegprímásának pere*” c. füzet, amelyben az eseménnyel kapcsolatos római megnyilatkozásokat, beszédeket, elsősorban XII. Pius pápáét, a bíborosi testületét és a *L'Osservatore Romano*-ban megjelent cikkeket tették közzé magyar nyelven.¹⁵ Ennek a kiadványnak a célja a magyar hívek hiteles tájékoztatása volt, de az olasz közvélemény informálását se hanyagolták el. Ennek érdekében Péterffy Gedeon, a PMI rektora,¹⁶ és Mihalovics Zsigmond írtak egy-egy könyvet olaszul

¹¹ NÉMETH *Rotondo* II. 178.

¹² SERES 94; Legújabb: ADRIÁNYI G. - CSÍKY B., *Nyisztor Zoltán* (Dissertationes Hungaricae ex Histora Ecclesiae XVII) (Budapest 2005) 188-201: Kísérlet az Actio Catholica vezetőségének leváltására. Mihalovics ellen a nyomozás már 1945 augusztusában megkezdődött. ADRIÁNYI- CSÍKY 204.

¹³ *L'Osservatore Romano* (1949. január 24-25), a 2. oldalon a *Cronaca di Roma* rovatban jelent meg a cikk „A S. Stefano al Monte Celio” címmel.

¹⁴ *Római Magyar Kurír* 2 (1949. március 15.) 10.

¹⁵ A füzet a Vatikáni Nyomdában készült, az *imprimatur* kelte: 1949. április 27. Terjesztéséhez lásd: *Római Magyar Kurír* 2 (1949. május 15.) (?). Pontosán nem állapítható meg a dátum, mert nincs feltüntetve. Az előző szám dátuma május 1., az utána következő pedig június 1. Különös, hogy az egyébként több oldalas értesítőnek ez a száma csak egy oldalból áll.

¹⁶ Péterffy Gedeon 1912. augusztus 7-én született Budapesten. 1936. június 21-én szentelték pappá Esztergomban, az Esztergomi Főegyházmegye címére. 1936-38 között a PMI ösztöndíjasa volt, az Angelicumra járt, morálist tanult. Hazatérve káplán, egyetemi lelkész, majd a Központi Szeminárium vicerektora volt. 1946-ban lett a Püspöki Kar római *aganse* (ügyintézője), majd 1947-től 1951-ig a PMI rektora. 1951-ben Rómából az Egyesült Államokba távozott. 1993. szeptember 27-én hunyt el South Bendben. NAGY 788; BOLBERITZ P. - VICZIÁN J., „Péterffy Gedeon”, *Magyar Katolikus Lexikon* X. (Budapest 2005, 901.); NÉMETH L., „Pápai Magyar Intézet”, *Magyar Katolikus Lexikon* X. (Budapest 2005) 561-563; MIKLÓSHÁZY A. S.J., „Vázlatok és adalékok a külföldi római katolikus magyar lelképástorkodás történetéhez”, *MEV* 13 (2001) 251; római lelképástorkodás működéséhez lásd: NÉMETH *Adalékok* I. 199-201.

a bíborosról. Mindkettő 1949 második felében jelent meg.¹⁷ Boér Miklós pedig ugyanebben az évben angolul adta ki a bíboros életrajzát, amely egy évvel később olaszul is megjelent.¹⁸ A Mindszenty kiadványok terén 1949-ben egy kis vita is keletkezett, éppen a bíboros címtemplomával kapcsolatban. A Római Magyar Kurír október 1-jei számában a következő hír jelent meg:

„*Mindszenty irodalom – A Santo Stefano Rotondo templom története. A nagy számban megjelent életrajzok és a magyar kardinális harcát méltató munkák mellett, hiányzott eddig az a történelmi munka, mely a magyar hercegprimás tituláris templomát írta volna le méltó módon. Értesüléseink szerint ezt a feladatot Bánfi Florio (Holik Barnabás) vállalta magára és a hercegprimásnak római útja alkalmából a vele való személyes érintkezés során, a tőle nyert utasítások szerint és az általa neki rendelkezésre bocsátott pénzalapból a munkát el is készítette. A magyar bíboros arcképével és több fényképfelvétellel díszített munka kiszedve, nyomtatásra készen áll.*”¹⁹

A hír ellen az érintett szerző, Bánfi Florio²⁰ 1949. október 10-i dátummal nyilatkozatot készített, amelyben a hír minden részletét pontosítja, illetve kiigazítja.²¹ A nyilatkozatban lényegében feltárja mindazt, amit már az előző részben leírtunk a tervezett kiadványról. A nyilatkozat 5. pontja világossá teszi, hogy elsősorban Zakar Andrással²² állt kapcsolatban és Mindszenty bíborossal csak egyszer találkozott,²³ 8.000 lírát kapott, de az nem volt elég a munkára, a klisék költségét pedig Mészáros páter²⁴ fedezte. A nyilatkozat vége fényt derít arra a tényre is, hogy kapcsolata Péterffy Gedeonnal nem volt felhőtlen, valamint arra is, hogy a templomról készített írását 1948-ban a firenzei Magyar Művészettörténeti Intézet évkönyvében publikálta.²⁵

¹⁷ PÉTERFFY G., *Il Cardinale Mindszenty, La vita e l'anima d'un martire* (Roma 1949); Mons. Zsigmond MIHALOVICS, *Martire, non criminale, Testimonianza* (Roma 1949). Péterffy könyve decemberben készült el, az utóbbi pedig már októberben elhagyta a nyomdát.

¹⁸ F.M. (írói álnéven), *Cardinal Mindszenty and the implacable war of communism against religion and the spirit* (London 1949) és „Il Cardinale Mindszenty”, *Római Magyar Kurír* 3 (1950. január 10.).

¹⁹ *Római Magyar Kurír* 2 (1949. október 1.).

²⁰ Életrajza: NÉMETH *Rotondo* I. 186, 135-ös jegyzet.

²¹ *PMI-Rotondo* 35. A szövegből nem derül ki, hogy után a nyilatkozatot Bánfi Florio hol tette közzé.

²² Életrajza: NÉMETH *Rotondo* I. 167, 16-os jegyzet.

²³ Erre 1945. december 6-án fél 6-kor került sor. NÉMETH *Rotondo* I. 169, 29-es jegyzet.

²⁴ Mészáros György OFM a Pápai Segély Akció (Pontificia Commissione di Assistenza) vezetőjéről van szó, aki 1916. szeptember 26-án született Gyorokon, Arad megyében. Vajdahunyadon végezte teológiai tanulmányait. 1940. június 29-én szentelték pappá. 1942-1947 között Rómában, az Antonianumon tanult. A segélyakció élére Mindszenty bíboros jelölte. Később, miután nem térhetett haza Erdélybe, a rend amerikai kuszatódiájába küldték, ahol Youngstownban (Ohio), az 1905-ben alakult Szent István egyházközségben működött. 1994-ben hazatért Erdélybe, jelenleg Kolozsváron él. NÉMETH *Adalékok* I. 200; MIKLÓSHÁZY 254.

²⁵ NÉMETH *Rotondo* II. 168, 36-os jegyzet.

A bíboros sorsában bekövetkezett drámai fordulatot követően a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatos tervről egy jó ideig nem esett szó, a PMI elhelyezésének kérdése azonban napirenden maradt. A tárgyalások alsóbb szinten folytatódtak tovább, Péterffy Gedeon és Kardos Tibor, a Római Magyar Akadémia (RMA) igazgatója, között.²⁶ A Fraknoi-villába való kiköltözés megghiúsulása ellenére²⁷ a magyar kultuskormányzat tovább mozgatta az Intézetnek a Falconieri palotából való kiköltözését. Kardos Tibor közvetítésével felvetették, hogy az Intézet költözzön a Tiberis-szigeten lévő ferences kolostorba.²⁸ A gondolat a levelezés alapján, minden valószínűség szerint, az RMA vezetőségétől származott. Péterffy a felvetésre adott válaszában kifejtette, hogy a külön elhelyezés kívánatos, de azt csak akkor tudja elfogadni, ha az épület befogadóképessége megfelelő, és az anyagi alapok biztosítva lesznek.²⁹ A kiköltözés terve még vagy egy évig biztosan nem került le a napirendről, mert Drahos János érseki általános helynök³⁰ még 1950. március 29-én is a következőket írta Péterffynek:

„Az Egyházi Intézet elhelyezésével kapcsolatos kérdések és esetleges nehézségek elintézésében azt hiszem fennakadás nem fog előállani, minthogy ott van kéznél a Szemináriumok kongregációja (sic!),³¹ amely az esetleges szükséges eligazítást meg fogja majd adni.”³²

²⁶ CSORBA L., „A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában 1945-től napjainkig”, *Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895-1995)* (szerk. CSORBA L.; Budapest, 1998) 77; Kardos Tibor életrajza: NÉMETH Rotondo II. 171, 53-as jegyzet.

²⁷ NÉMETH Rotondo II. 178-179.

²⁸ PMI 6/1949. Kardos Tibor levele Péterffy Gedeonnak. Kelt 1949. május 26.

²⁹ PMI 7/1949: Péterffy Gedeon levele Kardos Tibornak. Kelt 1949. május 30.

³⁰ Drahos János 1884. július 23-án Brezován született. Serédi Jusztinián bíboros 1937-ben nevezte ki érseki általános helynöknek. Mindszenty letartoztatása után 1948. december 27-étől haláláig kormányozta a főegyházmegyét. 1950. június 15-én Budapesten hunyt el. VICZIÁN J., „Drahos János”, *Magyar Katolikus Lexikon II.* (Budapest 1993) 705.

³¹ A *Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus*-ről van szó, amelyet rövidítve a Szemináriumok Kongregációjaként használunk. Az 1967. augusztus 15-én VI. Pál pápa által kiadott *Regimini Ecclesiae universae* konstitúció megváltoztatta a Kongregáció nevét (*Congregatio de Institutione Catholica de Seminariis atque Studiorum Institutis*, Nevelési Kongregáció) és kibővítette hatáskörét. Története: NICCOLÒ DEL RE, „Congregazione per l'educazione cattolica (dei Seminari e degli Istituti di studi)”, a *cura di NICCOLÒ DEL RE, Mondo Vaticano, Passato e presente* (Città del Vaticano 1995) 352-355.

³² PMI 9b/1950. A levél kézzel írt fogalmazványa megtalálható a PL 500/1950 iktatószámú iratköteggben, ahol a 3. számú dokumentum. Az iratköteg felirata: *Római levelezés*. Az iratköteg 1949. szeptember 30-án indult, több éven át ide iktatták a PMI-ből érkezett leveleket. Az iratköteg az 515/1955 számon állt meg, amelyet 1955. február 28-án iktattak. Péterffynek az iratköteggben található leveleiben nincs szó a PMI átköltözéséről, így nem egészen világos, hogy a helynök miért érintette levelében ezt a témát.

A kérdéseket és a nehézségeket végül is nem sikerült megoldani. A PMI maradt a helyén, aminek az lett a következménye, amint az előre látható volt, hogy az Intézet vezetőinek, Péterffy Gedeonnak, őt követően 1951-től Mester Istvánnak,³³ majd pedig 1953-tól Zágon József régensnek³⁴ évekig tartó és nehéz küzdelmet kellett folytatni az Intézet létének a megőrzéséért.³⁵

Az ötvenes évek két római magyar lelkésze Tóth Gyula (1951-1959)³⁶ és Anisich Jenő (1959-1960)³⁷ működési idejéből jelenleg nincs adat arra vonatkozóan, hogy a római magyar közösségnek volt-e kapcsolata a Santo Stefano Rotondóval. A nagyon rossz állapotban lévő templom felújítása az ötvenes évek második felében kezdődött el, igen hosszan elhúzódott és így a templom sokáig nem volt használható.³⁸ A templom melletti kolostorra vonatkozóan azonban

³³ CSORBA 80; Életrajza: NÉMETH *Rotondo II.* 172, 63-as jegyzet.

³⁴ Zágon József Agostyánban született 1909. november 2-án. Bécsben szentelték pappá 1935. július 14-én, a Győri Egyházmegye címére. 1949. január 6-án hagyta el Magyarországot. Ausztriából az Egyesült Államokba akart emigrálni, de erre nem került sor, mert XII. Pius pápa a magyar püspöki kar megkérdezését követően, 1950. július 12-én kinevezte a külföldi magyarok apostoli vizitátorává. Rómában telepedett le, ahol bekapcsolódott az *Actio Catholica in Exteris* munkájába. 1951-ben közreműködésével jött létre az *Anonymus* kiadó, amelynek 1958-ig első igazgatója volt. XII. Pius 1952. január 25-én titkos pápai kamarási címmel tüntette ki. 1953. február 24-én lett a PMI régense, *ad interim*, miután az *Exsul Familia* apostoli constitutio megjelenését követően megszűnt vizitatori beosztása. 1953 decemberében az Olaszországban élő magyar emigránsok direktora lett. 1956. július 10-én a *Sacra Congregatio Consistorialis* legfőbb tanácsába kapott kinevezést. 1956. szeptember 15-én pápai prelátus, 1963-ban pedig a Santa Maria Maggiore-bazilika tiszteletbeli kanonokja lett. 1967. június 17-én VI. Pál pápa kinevezte a Püspöki Kongregációban (korábbi *Sacra Congregatio Consistorialis*) az Emigráció delegátusává (képviselő-jévé). 1969. február 25-én lett a Santa Maria Maggiore-bazilika kanonokja. 1970. április 30-án a *Pontificia Commissione per la Pastorale dell'Emigrazione* titkára lett. 1975. augusztus 12-én halt meg Innsbruckban. Múttersben (Ausztria) van eltemetve. NAGY 1041; Életrajz pápai kitérítés előterjesztéséhez. PMI 55/195-5, Kelt Cagliari, 1955. november 25.; TOLNAY I., „Zágon József (1909-1975)”, *Katolikus Szemle* 27 (1975) 256-262. Életrajzának legfontosabb forrása személyes iratainak gyűjteménye, amelyet 2006-ban e sorok írója rendezett időrendbe elkészítve a mutató is: SZIA-Zágon 55, 1-49.

³⁵ Ennek története: CSORBA 77-89.

³⁶ Tóth Gyula 1920. január 3-án született Budapesten, Győrben szentelték pappá 1946. június 30-án. 1949 karácsonyán érkezett a PMI-be. Kánonjogot tanult. Lásd: PMI személyi kartertéma. 1951-1959 között római magyar lelkész volt. NÉMETH *Adalékok I.* 215-224. Jelenleg is Rómában él, mint a Szent Péter bazilika beneficiátója.

³⁷ Anisich Jenő 1915. július 7-én született Bajmokon, 1942-ben szentelték pappá Kalocsán. Életének nagyobb részét Bregensben élte le. 1956-tól Bregensben spirituális, majd 1957-től Nemzetközi Karitászigazgató volt. Rómába 1959 tavaszán érkezett, ahol római magyar lelkész és menekült lelkész volt. 1960-ban visszatért Bregensbe, ahol 1995-ig zárdalelkész volt, majd hazatért Kalocsára. Jelenleg is ott él nyugdíjasként. Lásd: *A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye Almanachja* (Kalocsa 2006) 71. ANISICH J., „A szó buzdít, a példa vonz”, *Hírvivő* (2003. január 26.); római lelkipásztori működéséhez lásd: NÉMETH *Adalékok I.* 224-225.

³⁸ BANFI F., *S. Stefano Rotondo risorge a nuova vita, Palatino* 8(1964) 1-3, 10 (a továbbiakban: BANFI S. *Stefano Rotondo risorge*): „I lavori di restauro voluti dal Collegio ed eseguiti dalla Soprintendenza ai Monumenti nel 1957-58 hanno subito una forzata sospensione...”

van egy érdekes információ. Az 1956-os forradalom leverése után Olaszországba menekült és ott maradt magyar kézművesekből Schön bárónő³⁹ 1957 januárjában, Rómában (Via Vallombroso) tizenkét fővel létrehozta a *Centro Artigianato Profughi Ungheresi* szervezetet. A tagok száma később felszaporodott harmincra. A táborban nem volt alkalmas hely a munkára. A Collegium Germanicum et Hungaricum rektora, Franz Tattenbach S.J.⁴⁰ segítette ki őket, és a Santo Stefano Rotondo melletti házban helyet adott nekik, ahol zavartalanul dolgozhattak.⁴¹ Túl hosszú ideig nem tarthatott ez a lehetőség. Az biztos, hogy a szervezet 1960-ban már a latinai táborban működött.⁴²

Parázs a hamu alatt

Mindszenty József bíborosnak a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatos tervei a hatvanas évek elején váratlanul ismét napirendre kerültek, annak ellenére, hogy a bíboros 1956. november 4-dike óta az Egyesült Államok budapesti követségén tartózkodott.⁴³ Ennek oka az volt, hogy 1960 nyarán az Egyesült Államokban elhunyt Mihalik István, nagyváradi egyházmegyes magyar plébános⁴⁴ végrendeletében jelentős összeget hagyott papnevelésre. Szabó János, az Amerikai Magyar Katolikus Liga elnöke⁴⁵ értesítette erről Zágón Józsefet és azt tanácsolta neki,

³⁹ Henriette von Schön bárónő Bécsben született. Édesapja a II. világháború előtt Budapesten német követ volt. Ez alatt ő is Budapesten élt, ahol nagyon megszerette a magyarokat. Később Rómában jó kapcsolatban volt a Collegium Germanicum et Hungaricummal. Zágón József sokat levelezett vele. SZIA-Zágón 49.37, 52.229-247. Jelenleg is Rómában él.

⁴⁰ Tattenbach Franz Graf von S.J. 1910. január 17-én született Münchenben. 1940. december 21-én szentelték pappá. 1992. augusztus 12-én Isnyben (Németország) hunyt el. *Catalogus Defunctorum in renata Societate Iesu (III) 1986-2000* (Roma 2001) 96. 1953-tól 1959-ig volt a Collegium Germanicum et Hungaricum rektora. *Katalog-Pontificium Collegium Germanicum et Hungaricum* 2006, 27.

⁴¹ A tényt Zágón József említi 1958. január 16-án kelt levelében, amelyet Ferdinando Baldellinek, a Pontificia Opera Assistenza (POA) elnökének írt. SZIA-Zágón 26.13.

⁴² SZIA-Zágón 26.13: Zágón segélykérő levele a POA-tól, kelt: Róma, 1960. július 14.

⁴³ MINDSZENTY J., *Emlékirataim* (Budapest 1989) 4. kiadás, 442-481.

⁴⁴ Mihalik István 1895. augusztus 6-án született Nagyszalontán. 1920. március 21-én szentelték pappá a Nagyváradi Egyházmegye titulusára. Innsbruckban tanult, egyházjogból szerzett doktorátust feltehetően 1920. július 14-én. 1922 és 1925 között Csorváson, Békésszentandráson és Endrődön működött. 1924-ben egy rövid időt Svájcban töltött. 1925 után távozott Kaliforniába, onnan került Philadelphiába, ahol az 1913-ban alapított magyar Jézus Szent Szíve Plébániát vezette. 1960. július 1-jén hunyt el Philadelphiában. Nagyváradi levéltár kézíratos sematizmus, valamint MIKLÓSHÁZY 249.

⁴⁵ Szabó János 1905-ben született Carterben (USA). 1930-ban szentelték pappá. A Fort Wayne-i egyházmegyének volt a papja. A South Bendben lévő Magyarok Nagyszonyja plébánián működött káplánként, majd 1935-től, mint plébános. 1958-tól az Amerikai Magyar Katolikus Liga országos elnöke volt. 1961-ben a Málta-i Rend lovagkeresztjének adományozásával tüntette ki. Élete végén Miami-ban élt, és 1991. április 8-án ott is halt meg. NAGY 906 és MIKLÓSHÁZY 251; TANKA L. (főszerk.), *Amerikai Magyarok Arcképcsarnoka* (Salgótarján 2003) 308.

hogy tegyen lépéseket a hagyaték megszerzése érdekében.⁴⁶ Zágon azonnal kérte tőle a végrendelet másolatát. Reményének így adott hangot:

„Mi csak úgy tudunk Rómában lépni, ha a végrendelet a kezünkben van. Nem kétséges, hogy Pizzardo kardinális úr⁴⁷ s az államtitkárság szívesen segítenek egy okos megoldás érdekében.”⁴⁸

Zágon a hagyatékból a régi terveket szerette volna megvalósítani, amelyben elsődleges szempont a PMI független elhelyezésének a megoldása volt. Kada Lajosnak, a PMI volt növendékének⁴⁹ így írt erről:

„Kár volna ... ha ezt a vagyont elapróznánk. Egy egyszeri alkalom volna arra, hogy egy római magyar papi kollégium alapjait megvessük. Megint előtérbe került a S. Stefano Rotondo, egy köréje épülő magyar kollégium, plusz zárándokház.”⁵⁰

A hagyaték megszerzése azonban akadozott. A végrendelet megszerzését nehezítette, hogy annak végrehajtójául a philadelphiai érsek volt megjelölve. Az érseki szék azonban éppen ekkor betöltetlen volt.⁵¹ Ráadásul, Zágon információi szerint, előkészületben volt a Philadelphiai Egyházmegye felosztása is, ami miatt a kinevezés elhúzódnásával számolt.⁵² Az új érsek kinevezése végül 1961 márciusában megtörtént és így Szabó János felvehette vele a kapcsolatot.⁵³ Krol, lengyel származású, volt clevelandi segédpüspök lett az érsek,⁵⁴ akit Zágon személyesen is ismert. Róla az a hír járta, hogy a magyarok iránt jóindulatú, ami táplálta a reményt a hagyaték megszerzésére.⁵⁵

⁴⁶ A tény onnan ismert, hogy Zágon József beszámolt róla Kada Lajosnak. Levele kelt: Róma, 1960. november 4., *Zágon József levelei Kada Lajosnak 1960-1971 között*. (A továbbiakban: *Zágon-Kada levelezés*). E levelezés nem része a Szent István Alapítvány Zágon gyűjteményének.

⁴⁷ A PMI-t felügyelő illetékes Kongregáció prefektusa volt. Életrajza: NÉMETH *Rotondo II.* 178, 102-es jegyzet.

⁴⁸ Zágon József levele Szabó Jánosnak, kelt Róma, 1960. október 5. A végrendelet megküldését sürgeti az 1960. november 4-én kelt levelében is. Szabó János 1961. január 2-án kelt levelében jelezte, hogy mindent megtesz a végrendelet megszerzése érdekében, de eddig azt nem sikerült megszereznie. Levelezésük megtalálható a SZIA-Zágon 30.3.

⁴⁹ Életrajza: NÉMETH *Rotondo I.* 185, 131-es jegyzet. Kada Lajos ekkor a pakisztáni nunciaturán dolgozott.

⁵⁰ *Zágon-Kada levelezés* (Róma, 1960. november 4.).

⁵¹ Zágon József levele Szabó Jánosnak (Róma, 1961. január 18.) SZIA-Zágon 30.3.

⁵² Zágon József levele Szabó Jánosnak (Róma, 1961. február 18.) SZIA-Zágon 30.3.

⁵³ Zágon József levele Szabó Jánosnak (Róma, 1961. július 11.) SZIA-Zágon 30.3.

⁵⁴ Krol John Joseph érsek 1910. október 26-án született Clevelandban. 1937. február 20-án szentelték pappá, és 1953. szeptember 2-án püspökké. Lásd: *Annuario Pontificio 1962* (Città del Vaticano 1962) 321. Érseki kinevezésének dátuma: 1961. március 16. *Acta Apostolicae Sedis (AAS)*, 53 (1961), 200.; VI. Pál pápa 1967. június 26-án bíborossá kreálta. 1996. március 3-án Philadelphióban halt meg. „The Cardinals of the Holy Roman Church” www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm.

⁵⁵ *Zágon-Kada levelezés* (Róma, 1961. március 23.).

Közben Zágón lépéseket tett annak érdekében, hogy megismerje a Rotondo melletti kolostort. 1961. április 10-én kelt levelében az alábbi kérdéssel fordult Juhar Józsefhez, aki korábban a PMI növendéke volt, és ekkor a Rotondo melletti kolostorban lakott:⁵⁶

„Volna-e a S. Stefano Rotondo kolostoráról belső rajza? Alaprajz, a mostani épület beosztása s esetleges tervezett átépítések rajza? Ez azért érdekel, mert tudnom kellene, mekkora az épület s lehet-e valamit csinálni belőle a jövőbeni kollégium számára.”⁵⁷

Juhar válaszából sajnos közelebbi részlet nem derül ki, feltehető azonban, hogy Zágónnak sikerült beszerezni a szükséges információkat.

Nem sokkal ezután, 1961. július 22-én másolatban megérkezett Mihalik végrendelete is, amely 1950. február 14-én kelt. Krol érsek személyesen küldte meg 1961. július 10-én kelt leveléhez mellékelve.⁵⁸ Zágón közvetlenül kérte tőle, mert Szabó Jánostól nem tudta azt megszerezni.⁵⁹ A végrendelet tartalmát így foglalta össze:

„Otthoni kertjét (t.i. Mihalik), amit szüleitől örökölt, testvéreire hagyja. Ugyan-így néhány személyes dolgát, mint pl. fényképező készülékeit stb. Könyvtárát a gyulai plébániának. Ugyancsak a gyulai plébániának 5.000,- Dollárt örökimádás templom építésére. A fennmaradó vagyont, mint alapítványt a nagyváradi rk. püspökség magyarországi részére hagyja, azzal, hogy a vagyon kamataiból kizárólag a püspökség magyar részére kispapokat, papokat taníttassanak Rómában. Ez így ki van hangsúlyozva.”⁶⁰

Ezt követően Zágón fő célja az volt, hogy az összeg ne kerüljön haza Magyarországra, hanem maradjon külföldön.⁶¹ Információi szerint ugyanis Hamvas Endre csanádi püspök⁶² és a gyulai plébánia is tett lépéseket érdekeik képviseletére.⁶³ Zágón azt szerette volna elérni, hogy az alapítvány kezelését a Szent-szék bízsa a PMI-re. Érvelésében két példára hivatkozott: a Szentszék a bécsi

⁵⁶ Juhar József, 1925. március 29-én született Kercseligeten (Somogy vm.). Vácott szentelték pappá 1948. június 20-án. 1948. október 23-án menekült külföldre, ahol beteg tüdejét kezelte Ausztriában és Svájcban. 1954. október 17-től élt Rómában. 1954-56 között volt a PMI növendéke. A Pontificio Istituto di Musica Sacrán tanult. Később a papságot elhagyta, és megnősült, zenével foglalkozott. 2005. július 24-én hunyt el Rómában. Lásd: PMI személyi lapok és NAGY 453.

⁵⁷ SZIA-Zágón 13.20.

⁵⁸ PMI 42/1961; *Zágón-Kada levelezés* (Róma, 1961. július 22.).

⁵⁹ *Zágón-Kada levelezés* (Róma, 1961. május 19.).

⁶⁰ *Zágón-Kada levelezés* (Róma, 1961. július 22.) A végrendelet másolata megtalálható: SZIA-Zágón 52.98.

⁶¹ A PMI levéltárában Krol érsek levele mellett található egy dátum nélküli levélfogalmazvány, amelyet Zágón feltehetően a bíboros államtitkárnak fogalmazott. PMI 42/1961.

⁶² Életrajza: NÉMETH *Rotondo II.* 174, 76-os jegyzet.

⁶³ Marvin S. Baker ügyvéd kapott erre megbízást. PMI 42/1961.

Pázmáneumot a bécsi érsekre,⁶⁴ a Győri Káptalan ausztriai javainak a kezelését pedig az eisenstadt-i püspökségre bízta,⁶⁵ továbbá véleménye szerint a végrendeletben írtak a PMI-ben valósulhatnak meg, ezért levélfogalmazványának a végén azt kéri, hogy ha az alapítvány kezelését nem bízzák a PMI-re, az alapítvány éves hozadékát utalják át a PMI-nek. Philadelphiából ekkortájt Czikkann-Zichy Móricz⁶⁶ jelezte Zágónak a hagyaték összegét: 225.000 USD. Az ügy lassan haladt előre. Az év végére Krol érsek megbízást kapott a nagyváradi egyházmegye érdekeinek a képviselőletére. Zágón szerint ez a lépés egybeesett azzal, amit ők léptek Rómában, a Szemináriumok Kongregációja felé.⁶⁷ Bonyolította azonban az ügyet, hogy az érsek írt Magyarországra.⁶⁸ Ekkor a vatikáni Államtitkárság is közbelépett, amit Zágón pozitívan értékelt.⁶⁹

Az anyagi alapok megszerzésére tett lépések mellett Zágón igyekezett demonstrálni a Santo Stefano Rotondo magyar történelmi vonatkozását és a rá vonatkozó magyar igényt.

Ennek érdekében 1961 októberében szerződést kötött Bánfi Florioval, hogy a templomban eltemetett magyar gyóntató, Lászlai János⁷⁰ sírkövééről írt művét adja ki.⁷¹ A könyv 1961-ben meg is jelent a Herder kiadásában.⁷² A következő év

⁶⁴ Erre a Magyarországon lévő egyházi helyzet miatt 1953. február 14-én került sor. A Pázmáneum a Szent-szék 2001. december 29-én kelt rendeletével került vissza az Esztergomi Érsekség fennhatósága alá. БЕКЕ М., „A Pázmáneum története az újraindulástól napjainkig (1803-2002)”, *A bécsi Pázmáneum* (A továbbiakban: *Pázmáneum*) (METEM-könyvek 37) (szerk. ZOMBORI I.; Budapest 2002) 243-244.

⁶⁵ Az erre vonatkozó dekrétumot az osztrák apostoli nuncius 1953. február 26-án, 8747 számon állította ki. Ez a helyzet 1993 év végéig állt fent, amikor a két illetékes püspök egymás között rendezte a helyzetet. Lásd: Paul Iby Eisenstadt-i püspök 1993. december 9-én 1919/5-93 számon kelt, Pápai Lajos győri püspöknek írt levelét. Az eredeti állapot visszaállítását tehát a Szentszék ebben az esetben a két érintett püspök egymás közötti megegyezésére bízta.

⁶⁶ Czikkann-Zichy Móricz Károly, Pozsonyban született 1907. december 18-án és 1986. augusztus 16-án hunyt el Philadelphiában. Nagynénje, gróf Zichy Mária örökbefogadása révén 1923. július 15-én vette fel a kettős nevet. GUDENUS János József, *A magyarországi főnemesség XX. Századi genealógiája I. A-J* (Budapest 1990) 279. 1948-ban menekült el Magyarországról. 1950-ben vándorolt ki az Egyesült Államokba. 1956-tól 1967-ig a Pensylvania állambeli Immaculata College tanára volt. TANKA 60.

⁶⁷ Zágón József levele Szabó Jánosnak (Róma, 1961. december 21.) SZIA-Zágón 30.3.

⁶⁸ Szabó József levele Zágón Józsefnek (South-Bend, 1962. június 12.) SZIA-Zágón 30.3.

⁶⁹ Zágón József levele Szabó Jánosnak (Róma, 1962. június 18.) SZIA-Zágón 30.3.

⁷⁰ Lászlai János (Lázai, Lázó, Lazoyanus, Lazineus) 1448-ban Lászóban (Erdély) született. Életének főműve a gyulafehérvári bazilikában kialakított és később róla elnevezett reneszánsz kápolna, amely 1512-ben készült el. Rómába 1517. szeptember 25-e után érkezett. A Szent Péter-bazilikában lett magyar gyóntató. 1523. augusztus 17-én pestisjárványban Rómában halt meg. V. KOVÁCS S., „Egy epigrammaköltő a Jagelló-korban (Lászlai János latin versei)”, V. KOVÁCS S., *Eszmetörténet és régi magyar irodalom* (Budapest 1987) 396-427; SÁRKÖZY P., „*Roma est patria omnium fuitque*” Lászlai János erdélyi f esperes síremléke a római Santo Stefano Rotondo templomban (Budapest 2001); VICZIÁN J., „Lászlai János”, *Magyar Katolikus Lexikon VII.* (Budapest 2002) 660.

⁷¹ A szerződés 1961. október 14-én kelt, SZIA-Zágón 2.23.

⁷² BANFI F., *La Lapide sepolcrale di Giovanni da Lazo assertore di Roma „Patria Comune”* (Accademia Catholica Hungarica, Roma 1961).

nyarán pedig, az 1962. augusztus 3. és 7. között, az „*Exsul Familia*” kezdetű apostoli konstitúció⁷³ 10. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi zarándoklat keretében a Rómába érkezett, mintegy 500 magyar emigráns világtalálkozóját a templomban és annak kertjében rendezte meg.⁷⁴ Ennek keretében augusztus 5-én délután Mindszenty bíboros címtemplomában, a dísztelen és kopott falak között bensőséges ájtatosságot tartottak, majd utána a kertben a Burg Kastl-i magyar iskola⁷⁵ művészcsoportja szerepelt nagy sikerrel.⁷⁶

A templom tituláris bíborosa, Mindszenty József ugyan nem lehetett jelen ezen a találkozón, mégis római címtemploma adott helyet a világon szétszórtnan élő magyarok képviselőinek, azoknak a magyaroknak, akiket 1971 után személyesen keresett fel az egész világon, hogy hitükben és magyarságukban megerősítse őket. Lelkipásztori útjain mindenhol, ahová eljutott, összegyűltek az ott élő magyarok, mint 1962-ben képviselőik címtemploma körül.⁷⁷ Történelmi távlatból talán nem túlzás azt állítani, hogy ez az 1962-es címtemploma körüli találkozó későbbi lelkipásztori útjainak az előképe volt.

A találkozón Amerikából részt vett Mons. Szabó János is. Nagy hatást tett rá a Santo Stefano Rotondó, amellyel kapcsolatban reményét így fogalmazta meg Zágón Józsefnek:

„A Szentszék odaadhatná nektek a templomot, hogy ti viseljétek a gondját. Mit szólsz hozzá?”⁷⁸

⁷³ Az apostoli konstitúció 1952. augusztus 1-jén jelent meg: AAS 44 (1952), 649-704; a dokumentum legújabbban olasz nyelven kiadására került in: *Enchiridion della Chiesa per le migrazioni, Documenti magisteriali ed ecumenici sulla pastorale della mobilità umana (1887-2000)* (Bologna 2001) 147-310.

⁷⁴ A találkozóra vonatkozó dokumentáció: SZIA-Zágon 53.224-267. A 43 dokumentum az 1956-1963-ig terjedő időszakból való. Ezeket az iratok más iratokkal együtt Zágon halálakor az Államtitkárság alkalmazottai a Santa Maria Maggiore-i lakásából elvittek. TOLNAY 263; 1977-ben adták vissza Mester Istvánnak, amely tényt saját kézírásával megörökített az irattartón: SZIA-Zágon 53.267.

⁷⁵ A Burg Kastl-i magyar iskola 1958. januárjában kezdte meg működését és 2006. szeptemberében szűnt meg. GALAMBOS F., „Egy születő magyar iskola”, *Katolikus Szemle* 10 (1958) 37-38.; *Életünk* (2006. november 7.).

⁷⁶ K. J., „Az Exul (sic) Familia 10. évfordulója”, *Katolikus Szemle* 14 (1962) 312; NÉMETH *Adalékok* I. 226. A részletes program megtalálható: BORÓVI 112-114. Itt a 87-es jegyzetben feltüntetett beszámoló, a Magyar Papi Egység 1962-ben megjelent 22. számából való. A magyar papok találkozója az eredeti programtól eltérően nem a PMI-ben volt, hanem a Collegium Germanicum et Hungaricumban, ahol Zágon József tartott előadást. Az eseményen elhangzott előadásának szövege és az ahhoz készített feljegyzései megtalálhatók a Szent István Alapítvány Levéltárában: SZIA-Zágon 30,5. Ezekben a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatos tervek nincsenek megemlítve.

⁷⁷ MINDSZENTY 488-492: „Lelkipásztori útjaim”. Az 1972 és 1975 közötti lelkipásztori utak felsorolását lásd: „Három év krónikája II. Mindszenty József bíboros lelkipásztori látogatásai a külföldre szakadt magyarság körében”, KOVÁCS G., *Isten embere, Szemtől szembe Mindszenty bíborossal* (Budapest 2005) 232.

⁷⁸ Szabó János levele Zágon Józsefnek (South-Bend, 1962. november 6.) SZIA-Zágon 30,3.

A terv megvalósításához konkrét segítséget is adott, mert 1962 végén Zágon József útján, a Katolikus Liga gyűjtéséből 850 amerikai dollárt fizetett be a PMI pénztárába a Rotondo javára.⁷⁹

A templom ekkor már igen romos állapotban volt. Felújítására 1962. december 26-án, Rómában megalakult a „*Centro Internazionale per il rinnovamento di Santo Stefano*”, amely nemzetközi összefogást akart létrehozni a templom érdekében.⁸⁰ Ettől a kezdeményezéstől azonban Zágon elzárkózott, amint az kiderül Juhar Józsefnek írt szemrehányó hangú levéléből:

„*Csodálkozással vettem a hírt, hogy megalakult a Centrum Internationale Pro Renovazione S. Stephani Rotundi. Úgy tudom, hogy ennek főmozgatója Főtisztelendősed volt. Ezt a köztünk való megállapodás megszegésének tekintem, magyar szempontból pedig károsnak tartom. Nem várhatja, hogy ezek után bármilyen formában kooperáljak az u.n. Centrummal.*”⁸¹

Kettejük között tehát volt valami megegyezés, erre azonban a levél konkrétan nem utal. Juhar 1963. március 14-én kelt válaszából sem derül ki a megegyezés tartalma,⁸² az azonban kitűnik belőle, hogy a kezdeményezéstől a templom tulajdonosa, a Collegium Germanicum et Hungaricum is távol tartotta magát. Ennek ellenére a szervezet működni kezdett. A templom javára, Róma város polgármesterének jóváhagyásával 1963. június 26-án, a Campidoglio, a Sala di Santa Petronillában⁸³ koncertet szerveztek. A koncerten a résztvevőktől adományokat kértek a templom felújítására. Az első koncertet később újabbak követték.⁸⁴ A szervezet a következő évben, 1964. június 1-4 között, Rómában, nemzetközi

⁷⁹ PMI-Rotondo 60; Mester István feljegyzése, kelt: Róma, 1962. december 12.

⁸⁰ A szervezetet Juhar József hozta létre 1962-ben. II. Vatikáni Zsinat atyáinak 1965. november 18-án írt körlevelük első oldalának alján olvasható a szervezet rövid története. PMI-Rotondo 70. Említést tesz a szervezetről BANFI, S. *Stefano Rotondo risorge* 10.

⁸¹ SZIA-Zágon 13,20: a levél 1963. március 11-én kelt.

⁸² SZIA-Zágon 28,25.

⁸³ A koncertre nyomtatott meghívó készült, amelyen olvasható a teljes program. Az eseményről beszámolt az *Il Messaggero* 1963. június 26-i száma. A számos külföldi művész között fellépett Jakabfy Éva magyar énekesnő is, aki korábban tagja volt a L'associazione degli artisti ungheresi in Italia-nak, amely az 1956-ban menekült fiatal magyar művészeket tömörítette magában. Elnökük Mihályi Géza volt. Mindkét említett magyar jelenleg is Rómában él.

⁸⁴ A szervezet néhány körlevele megtalálható a PMI-Rotondo gyűjteményben: 66, 68, 69, 70. Ezek 1965. novemberéből valók. Kiderül belőlük, hogy a II. Vatikáni Zsinat utolsó ülészaka alatt szerveztek koncertet a templom javára, amelyen zsinati atyák is részt vettek, illetve a zsinati atyákat latin nyelvű levéllel is megke-resték, támogató aláírások gyűjtése céljából. A szervezet működésének részletes feltárása további kutatást igényel, elsősorban Juhar József hagyatékának feldolgozásával, amelyet özvegye kezel. Lásd itt életrajzát: 56-os jegyzet.

tanulmányi napot tartott a Santo Stefano Rotondóról. Ezen többek között Bánfi Florio is tartott előadást: *L'organismo di S. Stefano Rotondo* címmel. A résztvevőket június 6-án fogadta VI. Pál pápa, majd kirándulást tettek Perugiába, ahol meglátogatták a Rotondóhoz hasonló kerek S. Angelo templomot.⁸⁵

Szinte majdnem egyidőben, a világ másik oldalán is felmerült a templom érdekében a nemzetközi összefogás igénye. A *Délamerikai Magyar Hírlap*⁸⁶ 1963-ban közölte Megyer József⁸⁷ cikkét „*Mindszenty római temploma*” címmel. A piarista pap, író, aki 1946-ban az Új Emberben írt cikket a templomról, azt megelőzően, hogy Mindszenty bíboros azt birtokba vette,⁸⁸ így írja le a templom siralmas állapotát:

„*Harminc évvel ezelőtt is megviselt volt (t.i. a templom), de most alig ismerem rá. Csak a húsz oszlop áll a közepén ... Egyébként mindenfelé hullott vakolat, törmelék: életveszély. A templom kevés és szegényes berendezése is össze-vissza hányva. Szent István kápolnája nem is létezik. Csak azt tudom, hogy hol volt.*”⁸⁹

A cikk felkeltette Marek László New Yorkban élő emigráns magyar érdeklődését és 1963. augusztus 28-án kelt levelében azzal az elképzeléssel fordult Zágón Józsefhez, hogy a világon szétszórta élő magyarság összefogását kezdeményezze a templom megmentése és helyrehozatala érdekében.⁹⁰

Zágon válaszában ismerteti a templom jogi helyzetét, majd levelének 4. pontjaként ír a templommal és a kolostorral kapcsolatos terveiről:

„*Komoly kísérletek folynak, hogy a templomot a mellette lévő egykori kolostor-épülettel együtt a Collegium-Germanicum-Hungaricumtól magyar tulajdonként megszerezzük, megfelelő kártalanítás ellenében, s a templomot magyar nemzeti templommá nyilvánítsuk, a mellette lévő egykori kolostorépületet pedig magyar zarándokházzá alakítsuk át, elhelyezve benne a mai Pápai Magyar Egyházi Intézetet is, mely ma a magyar állam tulajdonát képező Palazzo Falconieri-ben (sic) van*

⁸⁵ A szervezet elnöke ekkor Prof. Guglielmo De Angelis d'Ossat, a titkár pedig Juhar József volt, akik a tanulmányi napon köszöntőt mondtak. Az eseményről beszámolt az *Il Tempo* 1964. június 6-i száma. PMI 35/1964.

⁸⁶ A lap 1948-tól 1966-ig jelent meg Sao Paoloban (Brazília), különböző címen és különböző gyakorisággal. 1963-ban ezen a címen és havonta kétszer. NAGY 190.

⁸⁷ Megyer József piarista pap, író. 1900. január 22-én született Budapesten. 1924. június 22-én szentelték pap-pá. 1948-ban jött Olaszországba, ahonnan Spanyolországba ment 1949-1957 között. 1958-ban visszatért Olaszországba. Nápolyban élt és 1972. november 9-én ott is hunyt el. Számos útleírása jelent meg. LÉH I. Sch.P. – KOLTAI A., *A Magyar Piarista Rendtartomány történeti névtára 1666-1997* (METEM-könyvek 21) (Budapest 1998) 253 és NAGY 679.

⁸⁸ *Új Ember* 2 (1946) 5. szám; NÉMETH *Rotondo* I. 182.

⁸⁹ A cikk megtalálható Marek László 1963. augusztus 28-án kelt leveléhez mellékelve. SZIA-Zágon 28.25.

⁹⁰ SZIA-Zágon 28.25.

elhelyezve s állandó veszekedés tárgyát képezi⁹¹ a magyar kommunisták részéről. Ha ezt a tervet sikerülne megvalósítani, akkor volna értelme, hogy a magyarság összefogjon, hogy méltó nemzeti temploma és háza legyen Rómában. Amíg azonban az objektum nem a mienk, kár minden garasért, melyet beleölnénk.”⁹²

Tehát 1963 őszén Mindszenty József bíboros eredeti és már több évtizedes terve teljes egészében napirendre került. A hagyaték ügye, amely reményt adott a megvalósítására, az év végére valahára rendeződni látszott a következőképpen:

„Hamvas püspök úr megkapta teljes egészében az 5.000 dollárt, amit Mihalik egy ottani templomra hagyott,⁹³ a hagyaték többi része /kb. 200.000 USD/ az USA-ban marad, mint alapítvány. Az alapítványt a Szentszék megbízásából a philadelphiai érsekség kezeli, évenként a Szentszéknek kell elszámolni, az évi kamatokat át kell küldeni Rómába az államtitkársághoz, ahonnan mi megkapjuk. Mi ezt az összeget nem használhatjuk fel, hanem egy új Intézet létesítésére fogjuk fordítani, hogy végre megoldódjék ez a lehetetlen helyzet, melyben vagyunk. A jövő nyárig a Mihalik-féle alapítvány kamataiból már 30.000 dollárunk lesz! Kezdetnek nem rossz. Ha hozzávesszük ehhez a mi kis vagyonunkat, mely ugyancsak új Intézet létesítésére szól, jövőre összesen 50.000 dollárunk lesz!”⁹⁴

A következő esztendő azonban nem várt fordulatot hozott.

⁹¹ Az eredetiben: képező.

⁹² (Mutters, 1963. szeptember 10), SZIA-Zágon 28.25.

⁹³ A gyulai templomra adott adomány ügyében az Államtitkárság 1969. november 14-én Zágont bízta meg azzal, hogy beszeresse az igazolást a pénz felhasználásáról. Ijjas József kalocsai érsek 1970. március 17-én azt a választ adta Zágonnak, hogy a pénz bankban van és azt a templom közelgő restaurálására fordítják. SZIA-Zágon 48,103, 1969. november 14. - 1970. április 11.

⁹⁴ Zágon József Szabó Jánosnak (Róma, 1963. december 22.) SZIA-Zágon 30.3.

Új helyzet az 1964-es megállapodást követően

XXIII. János pápasága (1958-1963) alatt a Szovjetunió kezdeményezésére adott válaszként a Vatikán nyitott a kelet európai országok felé. Ekkor kezdődött az un. keleti politika (*Ostpolitik*).⁹⁵ Utóda VI. Pál pápa (1963-1978), minden felmerülő aggály ellenére, a bíborosi testület véleményének kikérése után, folytatta az elődje által megkezdett utat.⁹⁶ Fontos szerepet kapott ebben Mons. Agostino Casaroli, a későbbi bíboros, államtitkár,⁹⁷ akit a feladattal még XXIII. János pápa bízott meg.⁹⁸ Az *Ostpolitikot* bizonyára joggal, sok kritika éri, viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni Andrea Riccardi professzor megállapítását sem, hogy „*Non esisteva però un'alternativa all'Ostpolitik*” azaz a „keleti politikának nem volt alternatívája”.⁹⁹

Az *Ostpolitik* keretében a magyar kormány és a Vatikán közötti kapcsolat-felvételre 1962 nyarán a magyar püspököknek a II. Vatikáni Zsinatra küldött meghívása adott alkalmat.¹⁰⁰ A két fél között elindultak a tárgyalások, amelyek 1964-re odáig jutottak, hogy kilátásba került egy megállapodás megkötése. En-

⁹⁵ A Vatikán keleti politikájához lásd: RICCARDI A., *Antisovietismo e Ostpolitik della Santa Sede da Benedetto XV a Paolo VI* (Santa Sede e politica nel novecento 1), a cura di Alberto MELLONI-MAURLIO GUASCO (Bologna 2003) 123-173; ADRIÁNYI G., *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978, A Mindszenty-ügy* (a továbbiakban: ADRIÁNYI *Vatikán*) (Budapest 2004); KAHLER F., „Tempora mutantur ... avagy gondolatok a Vatikán új keleti politikájáról (Ostpolitik), Mindszenty József bíboros igazságáról és engedelmességéről”, *Ki volt Mindszenty József? Jubileumi évkönyv Mindszenty József bíboros, Magyarország hercegprímása pappá szentelésének 90., esztergomi székhelyfoglalójának 60., halálának 30. évfordulóján* (szerk. KAHLER F; Budapest 2005) 91-125; SZABÓ Cs., *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években* (Budapest 2005); ZÁGON J., „A magyar Egyház helyzete az 1964-es megállapodás után” (a továbbiakban: ZÁGON *A magyar Egyház, Távlatok* 2006/73, 314-333).

⁹⁶ CASAROLI A., *A türelem vértanúsága, A Szentszék és a kommunista államok (1963-1989)* (Budapest 2001) 120.

⁹⁷ Agostino Casaroli 1914. november 24-én született Castel San Giovanniban. 1937. május 27-én szentelték pappá. 1940-től állt a Vatikáni Államtitkárság szolgálatában. 1961. február 24-én XXIII. János pápa kinevezte a Rendkívüli Egyházügyek Kongregációjának titkárhelyettesévé. 1967. július 4-én VI. Pál pápa titkárrá léptette elő, majd július 16-án püspökké szentelte. 1978. októberében II. János Pál pápa kinevezte pro-államtitkárává, majd 1979. június 30-án bíborossá kreálta. 1998. június 9-én hunyt el Rómában. CASAROLI 33-39 és „The Cardinals of the Holy Roman Church” www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm.

⁹⁸ CASAROLI 66-68; BARBERINI G., „L'avvio dell'Ostpolitik vaticana”, *Il filo sottile, L'Ostpolitik vaticana di Agostino Casaroli* a cura di Alberto MELLONI (Urbino 2006) 49-105.

⁹⁹ RICCARDI 173.

¹⁰⁰ SZABÓ 55-74.

nek híre az év elején elterjedt Rómában is. Zágon József ezért a Szemináriumok Kongregációja részére a PMI 1962–1963-as akadémiai évről készített jelentésében felvetette az Intézet elhelyezésének és jogi státuszának a problémáját. A Kongregáció közbenjárását kérte az Államtitkárságon.¹⁰¹ A tárgyalások hírére tehát Zágon első reakciója annak elérése volt, hogy a kilátásba helyezett megállapodásban rendezésre kerüljön a PMI jogi státusza a Falconieri palotán belül, tekintettel az állandó vitákra, ami a PMI és az RMA kapcsolatát jellemezték az ötvenes évektől kezdve. Ezt elsősorban azért tartotta szükségesnek, hogy abban az esetben, ha az Intézetnek új, otthonról kinevezett vezetői lesznek, megőrizhesse önállóságát az Akadémiával szemben. Saját beosztásának elvesztésével is számolva, lépéséről ezt írta:

„Próbáljuk kiharcolni, hogy az Intézet jogai telekkönyvileg biztosítva legyenek. Nem látok ebben sok valószínűséget, de mindent el kell követni, nehogy később valaki mulasztással vádoljon bennünket.”¹⁰²

A magyar kormány és a Vatikán közötti tárgyalásokon a magyar fél részéről már 1963 októberében megfogalmazódott az igény a PMI átvételére. A tárgyalást előkészítő anyagban ez olvasható erről:

„A Szentszékkal folytatandó budapesti tárgyaláson követelni kell: A Vatikán intézkedjen, hogy a Római Magyar Intézetből a törvénytelenül ott lakó magyar emigráns papok kiköltözködjének és az intézetet eredeti céljának megfelelően a magyar állam és a püspöki kar felhasználhassa.”¹⁰³

Ezen a ponton az elképzelések egy irányba haladtak, ha a célok és a szándékok nem is voltak azonosak. Casarolit, a magyar kormány felvetésére adandó válaszban ráadásul megerősítette a Szemináriumok Kongregációjából Mons. Francesco Marchisano,¹⁰⁴ aki akkor a kelet-európai országok és így a magyar ügyek területi felelőse volt. Arra buzdította őt, hogy érje el a PMI eredeti működésének a visszaállítását.¹⁰⁵

¹⁰¹ PMI 11/1964. A jelentés 1964. február 22-én kelt. A tényállást így összegzi: „La conclusione é questa: se il Governo domanda di cambiare i Superiori, la Santa Sede dovrebbe chiedere che sia resa forte la posizione dell’Istituto nel Palazzo Falconieri, facendo riconoscere i diritti di comproprietà – relativa al secondo piano – dell’Istituto in base a quanto si esprimeva sopra sub. nro 1,b”

¹⁰² *Zágon-Kada levelezés* (Róma, 1964. március 11.).

¹⁰³ SZABÓ 160. 42-es dokumentum, III. Javaslatok, 3. pont.

¹⁰⁴ Francesco Marchisano 1929. június 25-én született Rocconigiben. 1952. június 29-én szentelték pappá. 1956-tól 1988-ig dolgozott a Szemináriumok Kongregációjában, illetve a Nevelési Kongregációban. 1989. január 6-án szentelték püspökké. 2003. október 21-én II. János Pál pápa bíborossá kreálta. Az Ufficio Lavoro della Sede Apostolica elnöke. Jelenleg is Rómában él. *Annuario Pontificio 2006* (Città del Vaticano 2006) 61. és „The Cardinals of the Holy Roman Church” www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm.

¹⁰⁵ Francesco Marchisano bíboros szóbeli közlése.

Zágon így 1964 márciusában nem várt biztatást kapott az Államtitkárságtól. Meglepetésére Casaroli ugyanis azt javasolta, hogy hozzanak létre egy új, független intézetet. Bizonyára már számolt azzal, hogy PMI lakóinak a megegyezést követően el kell hagyniuk azt. Casaroli ezzel párhuzamosan adott választ a magyar kormány előző évi felvetésére is, amelyet az alábbi formában rögzítettek a két fél közötti tárgyalásról készített feljegyzésben:

„A Vatikán megbízottja kijelentette, hogy készek a római Pápai Magyar Intézet ügyéről tárgyalni és megoldani, hogy azt eredeti céljának megfelelően a magyar állam és a püspöki kar felhasználhassa. Hangsúlyozták az épülettel kapcsolatos tulajdonjogi probléma fennállását.”¹⁰⁶

Az idézett részlet utolsó mondata jelzi, hogy Zágon figyelemfelhívása a tulajdonjogi helyzet tisztázására nem volt hiába való. 1964. június 25-én Casaroli a római magyar követségen átadott egy feljegyzést, amelyben ismét szerepel a PMI átvételének a kérdése, de ez azt tükrözi, hogy az ügyben nagy előrelépés nem történt:

„Ami a Pápai Magyar Intézetet illeti, teljesen egyetértenek, hogy azt meg kell oldani és ez olyan kérdés, amelyben lényegében egyetértés alakult ki a két tárgyaló fél között. Egyetértenek azzal, hogy az Intézet helyzetét a régi, a második világháború előtti megállapodás érvényesnek tekintése alapján kell rendezni.”¹⁰⁷

A PMI vezetősége, Zágon és Mester, a Casarolitól kapott biztatás alapján kezdeményezték, hogy a Collegium Germanicum et Hungaricum adja át nekik a Santo Stefano Rotondót. A Rotondóval kapcsolatos régi terv megvalósításához tehát, most immár sokadszor, az Államtitkárság biztatására kezdtek hozzá. Zágon 1964. április 15-én személyesen felkereste P. Csele Sándort, a Germanicum et Hungaricum magyar jezsuita prokurátorát, aki ekkor a kollégium gazdasági vezetője volt.¹⁰⁸ A találkozó másnapján levelet is írt neki,¹⁰⁹ amelyhez mellékelve küldött egy német nyelvű *Pro Memoriát* is.¹¹⁰ Ezekben megerősíti mindazt, ami-

¹⁰⁶ SZABÓ 181. 51. dokumentum, kelt 1963. március 24-én, 4. pont.

¹⁰⁷ SZABÓ 187. 55. dokumentum, kelt 1963. június 26-án, 4. pont.

¹⁰⁸ P. Csele Sándor S.J., 1918. augusztus 15-én született Fertőszentmiklóson. Családi neve Holper volt. 1937. augusztus 14-én, Budapesten lépett be a Jézus Társaságba. Családi nevét valószínűleg 1944-ben változtatta meg. 1947. július 26-án Szegeden szentelték pappá. A Collegium Germanicum et Hungaricumban lett a teológusok repetitora. Az 1951-52-es tanévben védte meg teológiai doktori tézisét. 1959-től lett a Kollégium minisztere és ökonómusa, amely tisztet nyugdíjba vonulásáig, 1992-ig végzett. 1997. szeptember 10-én hunyt el Rómában, a Veranoí temető jezsuita sírboltjában nyugszik. SZILAS L. S.J., „P. Csele Sándor,” *Magyar Jezsuiták vallomásai III* («Anima Una»-könyvek/13) (a továbbiakban: *Magyar jezsuiták vallomásai III*) (szerk. Szabó F. S.J.; Budapest 1999) 295-297.

¹⁰⁹ *PMI-Rotondo* 38.

¹¹⁰ (Róma, 1964. április 16.) *PMI-Rotondo* 37.

ről tárgyaltak, illetve kéri P. Cselét, hogy a témát terjessze a Kollégium következő tanácsának ülése elé. Az emlékeztetőben Zágon rögzíti, hogy elsősorban politikai helyzetük miatt kell helyet keresni a PMI részére. Mielőtt más megoldás felé néznének, kéri a Kollégium vezetését, hogy vizsgálják meg annak lehetőségét, hogy a PMI elhelyezésére adják át a templomot és a mellette lévő kolostort. A korábbi hasonló jellegű felvetésekhez képest új elem, hogy Zágon hangsúlyozottan nem érinti a tulajdoni kérdést, hanem hosszú távú bérbeadást kér. Arról ő is biztosítja a Kollégium vezetését, hogy a kertet továbbra is használhatnák, mint ahogy az a negyvenes évek végi tárgyalásokon is mindig szerepelt.¹¹¹ A kísérőlevél világosan tükrözi Zágon indítékait:

„Eleget akartam tenni ezzel Mindszenty József bíboros, hercegrímás szándékainak is, akinek kedvenc gondolata volt a S. Stefano Rotondo templomának magyar nemzeti templommá tétele. A templom használható állapotba helyezéséhez elégséges pénzzel rendelkezniénk, miután a b.e. Mihalik hagyatéka rendelkezésünkre áll.”¹¹²

Az anyagi források kilátásba helyezése ébren tartotta a reményt, hogy sikerül megvalósítani a régi elképzelést, és végre önálló helyre kerülhet a PMI, amelynek vezetői, sajátjukból is takarékoskodtak a terv megvalósítására. Erre a célra tették félre ugyanis 1964 márciusában azt az összeget, amely a *Via de’Cestarin* lévő kollégiumuk eladásából folyt be.¹¹³

A történelem érdekessége, hogy egy évvel korábban, 1963 márciusában Zágon kérte az Államtitkárság segítségét egy önálló intézmény megvalósításához, akkor azonban nem kapott választ.¹¹⁴ Egy évvel később pedig maga az Államtitkárság kezdeményezte ezt. Lám mekkorát változott a helyzet!

Zágon 1964 júniusában az Egyesült Államokban járt, ahol Szabó János vendége volt.¹¹⁵ Távollétében, Rómában Mester István intézte az ügyeket és arról levelekben tájékoztatta. Először azt írta, hogy nem volt híre P. Cselétől és a

¹¹¹ PL 609/1947 - 4. számú dokumentum és PL 1178/1947 - 2. számú dokumentum, NÉMETH *Rotondo II.* 164 és 173.

¹¹² *PMI-Rotondo* 38.

¹¹³ Év végi konferencia PMI 38/1964, kelt Róma, 1964. június 16.: „Március hónapban liquidálnunk kellett az Intézet vezetése alatt álló kis diák kollégiumot a Via de’Cestarin. Az ok: kifogytak a diákjaink: végeztek, kivándoroltak. Az apartamentót a Szentszék engedélyével eladtuk és az összeget a jövő céljaira letétbe helyeztük.” A kollégium helyét a ház falán 2001-től emléktábla jelzi. Kovács ZS. és SÁRKÖZY P. (szerk.), *Florio Bánfi, Magyar Emlékek Itáliában* (Szeged 2005) 280-281.

¹¹⁴ *Zágon-Kada levelezés* (Róma, 1964. március 11.).

¹¹⁵ Az utazásra vonatkozó levelezés: SZIA-Zágon 47, 13, Szabó János – Zágon Józsefnek (South-Bend, 1964. május 14. és 1964. július 8.) Mester István szerint az 1964. június 13-án küldött levél már Muttersben találja Zágont, SZIA-Zágon 46.15.

Germanicumtól,¹¹⁶ majd pár nap múlva két nap különbséggel két levelet is írt a fejleményekről.¹¹⁷ Június 13-án ugyanis hívatta Casaroli és a magyar kormány-nal való megegyezés érdekében információkat kért tőle az Intézetéről. Mester készítettn neki egy feljegyzést is, amelyben javasolta, hogy a megegyezésben a Szentszék a következő három garanciát kérje az Intézet működésére: 1. a feloszlatási rendelet formális visszavonása, 2. az Intézet birtokállományának formális elismertetése az olasz törvények előtti kötelezettséggel, 3. fiatal papok tényleges kiküldetése. Casaroli a maga részéről sürgette Mestert, hogy hozzanak létre egy magyar házat. Világossá vált ebből, hogy az Intézet átadására rövidesen, már az új tanév elejére sor kerül, ezért az 1963-64-es tanévzárón, amelyre június 16-án sor került, már be is jelentette ezt a ház lakóinak.¹¹⁸ Mester június 18-án találkozott P. Cselével, aki azt tanácsolta neki, hogy a Rotondo átadásával kapcsolatos kéréssel forduljanak a Szentatyához. Mester a fejleményekről tájékoztatta az illetékes Kongregációt is, valamint beadott egy *pro memoriát*, hogy a létesítendő új magyar otthon létrehozására használhassák fel a Via Cestarin eladott lakás eladásának árát, a 16 millió lírát.

Zágon ezt követően, július első hetében érkezett vissza Rómába. Ekkor az Intézet jövője még bizonytalan volt, de Zágon reménykedett, amit így fogalmazott meg Szabó Jánosnak abban a levelében, amelyben köszönetet mondott neki amerikai útjának a megszervezéséért:

*„Nyugodtan nézhetünk a fejlemények elé. Hogy ma erről a kérdéstről egyáltalán tárgyalni lehet, az csak a mi ellenállásunknak és harcainknak köszönhető. Ezt a Szentszék is tudja, s ha leváltásra (t.i. Zágonéra) valóban sor kerül, támogatni fog minket egy új megoldásban.”*¹¹⁹

Visszaérkezését követően tájékozódott, majd a Germanicum et Hungaricum rektorának 1964. július 16-án írt egy levelet, amelyben hangsúlyozza, hogy az Államtitkárság támogatásával helyet keres a PMI részére.¹²⁰ Kérésének tartalma lényegében megegyezik a P. Cselének pár hónappal korábban küldött *Pro Memoriában* írtakkal.

¹¹⁶ Mester István 1964. június 13-án kelt írógéppel írt levelének az aljára kézzel a következőket írta: „Cselétől, ill. a Germanikumtól semmi hírem.” SZIA-Zágon 45.15.

¹¹⁷ (Róma, 1946. június 16. és 18.) SZIA-Zágon 46.15.

¹¹⁸ Az év végi konferencia jegyzőkönyve: PMI 38/1964.

¹¹⁹ Zágon József Szabó Jánosnak (Róma, 1964. július 8.) SZIA-Zágon 47.13.

¹²⁰ *PMI-Rotondo* 36.

A kérés ismételten a Jézus Társaság generaliciájára került, ott azonban megakadt, de úgy tűnik, hogy a helyzet változott. Zágon így ír erről:

„Olyan erkölcsi támogatásban részesültünk, amire más körülmények között nem is számíthattunk volna: az államtitkárság a Szentatya elé vitte az ügyet, s a Szentatya megengedte, hogy az ő nevében kérjék a generaliziát, hogy „affidálja” a S. Stefano Rotondót és a mellette lévő épületet nekünk, mivel kényszerhelyzetben új centrumot kell alakítanunk, létesítenünk. ... A levél az államtitkárság részéről július 25-én ment el. ... Ha ez sikerülne, jobban járnánk, mint gondoltuk s végre olyan megoldáshoz jutnánk, amire eddig mindig vágyódtunk: az államtól független, kimondottan egyházi intézetnek vetnök meg alapját.”¹²¹

A támogatás jele volt az is, hogy VI. Pál pápa a Rotondo majdani berendezésére egy nagyobb összeget adott, amelyet a Vatikáni Bankban helyeztek letétbe,¹²² hozzátevé a Via Cestari eladásából befolyt összeghez.¹²³

Az események a nyár után felgyorsultak. Mester István szeptember 5-én beszélt a Germanicum rektorával, majd a rend generálisával szeretett volna tárgyalni, de csak asszisztensével Van Gestellel¹²⁴ sikerült beszélnie, aki viszont ellene volt a templom és a kolostor átengedésének. Mester erről informálta az Államtitkárságot, ahol azt a tanácsot kapta, hogy jobb megoldás, ha a magyarok egyeznek meg a Kollégiummal, amire van remény, hiszen előzetes válaszuk kedvező volt. Mester viszont szükségesnek látta, hogy az Államtitkárság írjon egy újabb levelet a jezsuitáknak.¹²⁵

¹²¹ Zágon-Kada levelezés (Róma, 1964. augusztus 7.).

¹²² A tényt Zágon József említi VI. Pál pápának írt levelében: SZIA-Zágon 52.104. A levélen nincsen dátum. Tartalma alapján 1965. augusztusa és novembere között íródott, amikor szóba került a Via Casaleto telek megvétele, mert arról informálja a pápát, és engedélyt kér arra, hogy a Rotondóra kapott összeget a telek megvételére használhassa fel.

¹²³ Az összeget végül a Szent István Alapítványba vételezték be, 1965. november 9-én. Szent István Alapítvány 1965-1967-es pénztárnapló második tétele: „Szentatya, Via Cestari féle összeg: 25.672,33 USD, 16.019.53-9,92 líra.” A pénztárkönyv a Szent István Alapítvány levéltárában található.

¹²⁴ Piet van Gestel 1897. július 10-én született Woenselban (Hollandia). 1926. augusztus 15-én szentelték pappá Maastrichtben (Hollandia). 1946. szeptember 23-án választották meg a rend német asszisztensének. 1965-ben újraválasztották. 1972. október 6-án halt meg Rómában. GUMPEL, P. – JAKOBS, H., „Gestel, Piet van”, *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús, Biografico-Temático II* (Directores Charles E. O’NEILL S.J., Joaquín M.ª DOMÍNGUEZ S.J.; Roma – Madrid 2001) 1720-1721.

¹²⁵ Mester István Zágon Józsefnek (Róma, 1964. szeptember 6.) SZIA-Zágon 46.15.

A Vatikán és a Magyar Állam tárgyalásai közben előrehaladtak a megegyezés felé, jöllehet – Zágón információi szerint -- a PMI ügyének rendezése késleltette azt. A Vatikán követelte, hogy a Magyar Állam vonja vissza a PMI 1952-es felosztására vonatkozó rendeletét,¹²⁶ és írásban garantálja az Intézet további működését, azaz tegye lehetővé, hogy otthonról növendékek jöhessenek Rómába.¹²⁷ A felek végül megtalálták a megoldást, és 1964. szeptember 15-én, Budapesten aláírták a részleges megállapodást.¹²⁸ Az aláíráshoz a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros előzetesen hozzájárulását adta.¹²⁹ A megállapodást követő püspökkinevezésekről pedig már 1964. március 22-én Casaroli személyesen tájékoztatta őt az amerikai követségen.¹³⁰

A PMI-re a megállapodás harmadik pontja vonatkozott. Az emigráns magyar papok ennek megfelelően 1964. november 5-én átadták az Intézetet a Magyar Püspöki Kar képviselőinek¹³¹ Francesco Marchisano jelenlétében,¹³² jöllehet az

¹²⁶ A felosztató rendeletet 1952. május 15-én Horváth János, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke írta alá. CSORBA 81.

¹²⁷ *Zágón-Kada levelezés* (Róma, 1964. augusztus 7.) A közelmúltban nyilvánosságra hozott dokumentumokban (SZABÓ i.m.) ennek nincs nyoma.

¹²⁸ A *L'Osservatore Romano* az aláírásról 1964. szeptember 16-i számában adott hírt, Mons. Casaroli pedig a szeptember 17-i számban tett közzé egy nyilatkozatot. SZABÓ 202-221, 60-65-ös dokumentumok.

¹²⁹ *Zágón-Kada levelezés* (Róma, 1964. november 7.): „Megküldöm a Szentszék és a magyar kormány között létrejött u.n. megállapodásról kiadott főlelkési nyilatkozatot. Hozzáfüzöm ehhez, hogy a megállapodás aláírásához Mindszenty is hozzájárult, aki az összes textusokat aláírás előtt elolvasta. Elvi síkon – szerintem semmi melléfogás nem történt. Maga az a tény, hogy a magyar kormány elismerte a Szentszék illetékességét, üdvös és hasznos.” Hasonló értelemben adott tájékoztatást Zágón József egy évvel később az európai főlelkészek müncheni találkozásán (SZIA-Zágón 38. 4). Az előadás teljes szövegét közli SZABÓ 240-248, 77. dokumentum, annak pontos lelőhelyét azonban nem adja meg. Mindszenty emlékirataiban (i. m. 463) röviden utal a tárgyalásokra. Nem tesz említést arról, hogy a megállapodás aláírása előtt a Vatikán képviselői előzetesen kikérték a véleményét, és az aláíráshoz végül is hozzájárult. Ez a tény egyébként abban az időben Nyugaton ismeretes volt. LO SVIZZERO, *Il Cardinale rinnegato* (I libri del Borghese, Milano 1965) 15.

¹³⁰ MINDSZENTY J., *Napi jegyzetek, Budapest, amerikai követség 1956-1971* (Vaduz 1979) 340 (a továbbiakban: MINDSZENTY *Napi jegyzetek*) és *Messaggero* (1964. szeptember 16.) száma, idézi: SZABÓ 217.

¹³¹ Az Intézet vezetősége és a magyar püspökök között a kapcsolat az előző években már javult, annak köszönhetően, hogy a II. Vatikáni Zsinat ülésén résztvevő delegációval személyes találkozásra is sor került. Erről Zágón József 1963. február 9-én így írt VI. Pál pápának: „L'incontro personale con i presuli ungheresi che hanno partecipato alla prima sessione del Concilio Ecumenico Vaticano Secondo ha permesso di meglio rinsaldare i legami fra la Gerarchia Ecclesiastica ungherese ed il Pontificio Istituto, ed i vescovi ungheresi hanno riaffermato la volontà di contribuire per quanto era in loro al mantenimento dell'Istituto stesso.” SZIA-Zágón 24, 35. Tehát a PMI 1964-ben történt átvétele előtti időben a magyar püspökök hozzájárultak az Intézet fenntartásához, függetlenül attól, hogy azt akkor még formálisan nem vették át.

¹³² Az átadás-átvétel részleteihez lásd: CSORBA 89; MAGYAR P., „A Pápai Magyar Egyházi Intézet”, *Katolikus Szemle* 16 (1964) 325-327. Ez utóbbi az Intézetből kivonult emigránsok szempontjait tükrözi az átadást követően. Az átadásról készített jegyzőkönyvet lásd: PMI 1001/1964, közzétéve SZABÓ 236-237, 71. dokumentum.

elhelyezésük, a Rotondóval kapcsolatos terv, még nem oldódott meg.¹³³ Az ügy ekkor ugyanis így állt:

„A jezsuiták – elsősorban Van Gestel – hosszú válaszban elutasították kérelmünket. Hagytak azonban egy kis rést az utolsó bekezdésben: ha a Szentatya kívánja, természetesen odaadják. Az államtitkárság erre kérésünk részletes indoklását kérte. Ezt megadtuk s olyan jól, hogy az ügy újból a Szentatya elé került. Látván indokainkat, úgy döntöttek, hogy közölgék a jezsuita vikáriussal, hogy szeretné, ha nekünk adnák. Ezt először élőszóval tette Mons. Bongianino,¹³⁴ később, miután a vikárius meghajolni látszott a Szentatya kívánsága előtt, az államtitkárság írásban is kifejezte. Ez kb. 10 nappal ezelőtt történt. ... Mons. Casaroli 3 nappal ezelőtt mondta, hogy ő is interveniált személyesen a vikáriusnál. Ha ezek után sem sikerül, keresztet vethetünk a dologra. Soha ennyi támogatást nem kaphattunk volna. Kis optimizmussal várhatjuk tehát a fejleményeket.”¹³⁵

A PMI-ből való kiköltözést és elhelyezkedést követően a Rotondóval kapcsolatos tárgyalások a Collegium Germanicum et Hungaricum vezetőivel az év végén folytatódtak. 1964. december 30-án került sor ugyanis a tárgyalásra a Kollegiumban, ahol Zágont a jezsuita generális megbízásából Friedrich Bruck S.J. rektor¹³⁶ és Csele Sándor prokurátor fogadta.¹³⁷ A megbeszélésről felvett jegyzőkönyvből kiderül, hogy Cicognani bíboros államtitkár¹³⁸ 1964. október 29-én 5.957/1964 számon kelt levelében értesítette P. Giovanni L. Swain S.J.-t¹³⁹ a

¹³³ A PMI lakóinak kiköltözéséről lásd: NÉMETH L., *Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez Második rész: 1963-1973* (A továbbiakban: NÉMETH *Adalékok II.*), MEV 15 (2003) 122-123. ADRIÁNYI G. és CSIKY B. *idézett művük* 273. oldalán tévesen azt állítják, hogy Nyisztor Zoltánról a kiköltözéskor az Egyház nem gondoskodott.

¹³⁴ Bongianino Luigi (1919-2003) több alkalommal a magyar kormánnyal tárgyaló vatikáni delegáció tagja volt. Ezekben az években a Vatikánban, az Államtitkárság első szekcióján volt *addetto*. *Annuario Pontificio 1964* (Città del Vaticano 1964) 943. Rövid életrajzát lásd: SZABÓ 463.

¹³⁵ *Zágon-Kada levelezés* (Róma, 1964. november 7.).

¹³⁶ Zágon József levele 1965. május 9-én Amleto G. Cicognani bíboros államtitkárnak SZIA-Zágon 52.282. A levél szövegtervezete magyarul: *PMI-Rotondo* 55.

¹³⁷ A tárgyalásról jegyzőkönyv készült, amelynek alá nem írt változata két példányban megtalálható a *PMI-Rotondo* gyűjteményben 40. és 42. sorszámmal. Az első példányon (42. sorszám) fontos kézzel beírt javítások vannak.

¹³⁸ Amleto Giovanni Cicognani bíboros 1883. február 24-én Faenzában született. 1933. április 23-án szentelték püspökké, 1958. december 23-án XXIII. János pápa kreálta bíborossá. 1961. augusztus 12-től 1969. május 8-ig volt államtitkár. 1973. december 17-én hunyt el a Vatikánban. „The Cardinals of the Holy Roman Church” www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm.

¹³⁹ John Lancelot Swain, S.J., 1907. december 3-án született Kemptvillében (Kanada). 1936. július 25-én szentelték pappá Rómában. 1957-től P. Janssens S.J. generális angol asszisztense volt Rómában. A generális gyengélkedése miatt 1960. áprilistól vikárius generálissá választották, amit a generális halálát követően 1964. októberében megújítottak. 1987. október 4-én Torontóban (Kanada) hunyt el. J. FAY, T., „Swain, John Lancelot”, *Diccionario Histórico de la Compania de Jesús, Biografico-Temático IV* (Directores Charles E. O’NEILL S.J., Joaquín M. DOMINGUEZ S.J.; Roma – Madrid 2001) 3676.

jezsuita rend generálisának helyettesét a Szentatyának arról a kéréséről, hogy a templomot és a kolostort adják át a magyar menekült lelkipásztorkodás céljára. A protokoll szerint a megbeszélésen a templom nemzeti templom céljára való átadásáról körvonalozódott a megegyezés (1. pont)¹⁴⁰ az alábbiak szerint: a templom rektorát az illetékes Kongregáció magyar felelőse nevezi ki (2. pont), a templom kezelésének, fenntartásának, valamint liturgikus működtetésének a kötelessége és terhe a magyar közösségé (4. pont és 6. pont),¹⁴¹ a templom azonban továbbra is a Kollégium tulajdona marad (5. pont), a templom bevételei pedig a magyar közösséget illetik (7. pont). A további fejlemények alapján a megállapodás egyik kulcspontját, a templomot ellátó káplánok lakásának a kérdését a 8. pont rögzítette. Erre a célra a jegyzőkönyv egy, a szomszédban élő női rendtől vásárolt területen felépítendő házat irányoz elő, amíg azonban ez nem valósul meg, egy káplán a kolostorban kapna elhelyezést. A kolostor és a kert továbbra is a Kollégium tulajdona maradna (9. pont), amelyet azonban a káplánok és a magyar közösség is használhatna (10. pont), a Kollégium bizonyos napokra azonban megtartaná a jogot a templom használatára (11. pont). A záró 12. pont szerint a megállapodás a Szentszék jóváhagyásával lépne életbe.

A protokollban rögzített pontok alapján a következő év elején a Kollégium készített egy megállapodás tervezet.¹⁴² Ezt Mester István 1965. február 5-én véleményezte javasolva a szöveg pontosítását.¹⁴³ Zágon a tervezetet megbeszélte az Államtitkársággal, majd a megállapodás tervezetre vonatkozó véleményét, amelyben sok tekintetben figyelembe vette Mester észrevételeit, 1965. február 11-én elküldte a Kollégium rektorának.¹⁴⁴

Zágon pár nap múlva Németországba utazott, ahol a nyugat-európai főlelkész találkozózn, 1965. február 24-én így számolt be a templommal kapcsolatos fejleményekről:

„Emberileg biztosnak látszó reményeinknek a Santo Stefano Rotondo megszerzésére eddig csak részeredményei mutatkoznak, melyekkel még nem lehet a nyilvánosság elé lépni. A tárgyalások még tartanak, ha a végső fázisban is vagyunk, de még nem a célnál.”¹⁴⁵

¹⁴⁰ A római nemzeti templomokról 1979-ben megjelent ismertető szerint a Santo Stefano Rotondo a magyarok nemzeti temploma. A kiadvány nem tesz említést arról, hogy mikor lett azzá. SABATINI, C. (a cura di), *Le Chiesa nazionali a Roma* (Roma 1979) 70-72. Az idézett jegyzőkönyv első pontja szerint 1964 végéig még nem volt az. Lásd a témához NÉMETH *Rotondo II.* 173. 68-as jegyzet.

¹⁴¹ Az első példányon átjavítva 3. pontra, mert az eredeti 3. pont törlésre került.

¹⁴² Két példányban is megtalálható a gyűjteményben: *PMI-Rotondo* 43 és 44. Mindkettő olaszul, dátum nélkül.

¹⁴³ *PMI-Rotondo* 41.

¹⁴⁴ Kísérő levél: *PMI-Rotondo* 45 módosítási javaslatok: *PMI-Rotondo*, németül 47, olaszul 49.

¹⁴⁵ SZIA-Zágon 38.4. SZABÓ 240-248, 73. dokumentum.

A rektor, Friedrich Bruck S.J. válasza nem sokat váratott magára, 1965. március 1-én kelt.¹⁴⁶ Néhány részletkérdéstől eltekintve, amelyben a szövegváltoztatásból néhány javaslatot elfogad, illetve elutasít, a válasz lényege a káplánok elhelyezésének megoldatlansága. A rektor kifejezésre juttatta, hogy mivel a kolostor bérbe van adva, utólag nem kötelezhetik a nővéreket a káplán befogadására.¹⁴⁷ Zágón erre a felmerült nehézség megoldása érdekében a szomszédos nővérek, *Piccola Compagnia di Maria* rendi előjárójához, Suor M. Dominique-hez fordult 1965. április 3-án.¹⁴⁸ Levelében 200-300 négyzetméternyi terület átengedését kérte káplánlakások építése céljára. A rendi előjáró válaszában azonban sajnálattal közli, hogy a rend Káptalanja a kérés teljesítését nem támogatta.¹⁴⁹

Zágón nem várta tetlenül ezt a választ, mert időközben elkészített egy feljegyzést a Szent István-i zárandokház és a Collegium Germanicum et Hungaricum történeti és jogi kapcsolatáról, amely több változatban és nyelven fennmaradt.¹⁵⁰

A nővérek negatív válaszána megérkezése után az elmúlt hónapok tárgyalásairól 1965. május 9-én kelt levelében tájékoztatta Cicognani bíboros államtitkárt, kérve őt arra, hogy informálja a pápát.¹⁵¹ Levelének végén Zágón, mint megoldási lehetőséget veti fel a Kollégiummal szembeni fellépést, mert nem gondoskodik a magyar zárandokokról! Hosszú évek után tehát az érv, amelyre Mindszenty bíboros 1945-1948 között az elképzelését alapozta, ismét felszínre került, mint utolsó lehetséges megoldás. A Szentszék támogatása ellenére azonban most se lett semmi a tervből. A Kollégiummal végül nem sikerült megegyezni, és a jogi fellépést, úgy látszik, a Szentszék már nem támogatta. Nem kizárt, hogy a pápa még emlékezett azokra az érvekre, amelyekkel jó pár évvel korábban, mint

¹⁴⁶ *PMI-Rotondo* 48, olasz fordítása: 50.

¹⁴⁷ Zágón észrevételeinek 5. pontjára adott felelet.

¹⁴⁸ *PMI-Rotondo* 52. A levél magyar nyelvű fogalmazványa: 51.

¹⁴⁹ *PMI-Rotondo* 54. kelt: 1965. április 30. A gyűjteményben megtalálható a levél gépelt másolata is az 53-as sorszámon.

¹⁵⁰ A szöveg több formában is megtalálható a gyűjteményben. Németül két példányban (46 és 56), keltezése 1965. március 16. A szöveg elkészült olaszul is, keltezése 1965. július 1. A szövegtervezet javításokkal az 58-as, a tisztázatot az 59-es dokumentum.

¹⁵¹ SZIA-Zágón 52.282. A levél szövegtervezete magyarul: *PMI-Rotondo* 55. Az események menetéről Zágón korábban (1965. április 2.) tájékoztatta Mons. Szabó Jánost is, aki a Rotondóra újabb 600 amerikai dollárt küldött. *PMI-Rotondo* 61-63. Ez az összeg 1972-ben került bevételezésre a következő megjegyzéssel: „Az összeg eredeti rendeltetése a S. Stefano Rotondo megszerzése és javítása volt. Miután ez nem sikerült véglegesen a Szent István Alapítvány javára írtam. 1972. október 4.” Ezt a tényt a bevételi sorszámmal Zágón rávezette a Mons. Szabónak írt köszönő levél másolatára is. *PMI-Rotondo* 63. Érdekes megjegyzés Zágón levelében, hogy az első adomány a Rotondóra: „A stigmatizált Padre Pio-tól jött.” Nem egészen világos azonban ez a kijelentés, hiszen Mons. Szabó 1962-ben már küldött pénzt a Rotondóra, amire itt utalás is történt. Padre Pio zárdájával bizonyára jó kapcsolat alakult ki, mert a Szent István Alapítvány pénztárkönyvében (1965-1967) 1965-ben a 13. tétel, amelyet 1965. december 13-án jegyeztek be a következő: „P. Pio zárdájától 5.000 líra.”

sostituto találkozott Mindszenty bíboros leveleiben. Az olvasóban joggal merül fel a kérdés, hogy a pápa személyes támogatása ellenére, miért nem került sor a templom és a kolostor átadására. A rendelkezésre álló forrásokból egyértelmű válasz erre nem adható. Várnunk kell erre addig, amíg a Vatikáni Titkos Levéltárban kutathatók lesznek a vatikáni Államtitkárság erre vonatkozó iratai.

Tehát Zágónék se a Santo Stefano Rotondót, se a mellette lévő kolostort nem kapták meg. A Mihalik hagyatékkal sem sikerült semmit elérni, mert azt a Szemináriumok Kongregációján keresztül a PMI működésére folyósították,¹⁵² kezdetben csak alkalmilag,¹⁵³ később azonban az lett az Intézet működésének rendszeres forrása.¹⁵⁴ Mindszenty bíboros álma a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatban a fejlemények oly biztató alakulása ellenére most is csak megvalósítandó cél maradt. A gondviselés azonban csodálatos módon teljesen új irányt szabott és új lehetőséget nyitott.

Mielőtt erről szólnánk, meg kell még említeni, hogy Frank Miklós lelkipásztori működésének idejéből (1963-1973) nincs adat arra, hogy a magyar közösség valaha is összegyűlt volna imára, vagy szentmisére a Santo Stefano Rotondóban.¹⁵⁵ Feltehetően nem, annak ellenére, hogy a közösség figyelemmel kísérte Mindszenty bíboros sorsát, rendszeresen imádkoztak érte, évfordulóin

¹⁵² Zágón így panaszkodott erről Kada Lajosnak (*Zágón-Kada levelezés*, Róma, 1966. március 7.): „Egyszerűen nem kaptunk választ. Sürgettük előszóval, írásban, végül Dell’Acquahoz beadtunk egy pro-memoriát. Erre jött a válasz, hogy a szemináriumok kongr. és Ijjas kérésére 20.000 USD-t kiadtak az Intézetnek (Via Giulia 1.). ... Igy pazarolják el a pénzt, amit mi nem akartunk elkölteni egy, nagyobb cél érdekében.” A PMI-nek juttatott támogatásról Brezanóczy Pál beszámolt az Állami Egyházügyi Hivatalban. SZABÓ 294, 87-es dokumentum: Feljegyzés dr. Brezanóczy Pál püspök vatikáni tárgyalásairól. A Mihalik-alapítvány kamatainak felhasználásával kapcsolatos vitáról Zágón 1965-ben, Bécsben magyar papok összejövetelén is szólt. ZÁGON J., *A magyar Egyház* 331.

¹⁵³ Az első átutalásra vonatkozó levelezést, amelynek összege 12.485.000 líra volt: PMI 12/1966: Zemplén György rektor levele Ijjas József csanádi püspöknek, kelt Róma, 1966. február 15. Ijjas József válasza, kelt Szeged, 1966. február 26., PMI 21/1966: „Így most már tudom, hogy a Szemináriumok Congregatiója megtette azt, amit ott személyesen kártem. Bár nem írod leveledben, de biztosra veszem, hogy az átadott összeg a Mihalik-féle hagyaték kamatainak nekem járó része, amelyet én a Pápai Államtitkárság óhaja szerint cedáltam a PMI-nek. ... az említett cedálást csak „per questa volta” adtam meg; fenntartva természetesen a jogomat a kamatok iránt.”

¹⁵⁴ Mester István egy titkosszolgálati feljegyzés szerint 1969-ben a következőket mondta Rómában Ijjas József kalocsai érseknek: „A Mihalik-hagyaték állami támogatás nélkül is teljes fedezetet biztosít az Intézet fenntartásához.” SZABÓ Cs. - Soós V. A., „Világosság” *Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen* (Budapest 2006) 146, 19-es dokumentum (1969. június 6.).

¹⁵⁵ Frank Miklós 1924. május 23-án született Budapesten. 1946-47 között a PMI növendéke volt, majd tanulmányait Innsbruckban folytatta. Ott is szentelték pappá 1950. március 26-án a Nagyváradai Egyházmegye címére. 1959-ben visszatért az Intézetbe, hogy előjárói biztatására elkészítse doktori disszertációját. Az Intézet vezetőségének tanácsára a dolgozat írásával párhuzamosan beiratkozott a Lateráni Egyetem kánonjogi fakultására, ahol 1963. június 22-én egyházzjogi licenciát szerzett. 1965-76-ig a Caritas Internationalis h. főtitkára volt. PMI személyi lapok és NAGY 289. Római lelkipásztori működéséhez lásd NÉMETH *Adalékok II.* Jelenleg Münchenben él.

köszöntötték és megemlékeztek róla. Ritz Sándor jezsuita testvér¹⁵⁶ viszont éppen ebben az időszakban, a hatvanas évek közepétől, több kiadványt publikált olaszul és magyarul a Santo Stefano Rotondóról. A templom szimbolikájával foglalkozott, felhívva ezzel a figyelmet a templom egyedülálló építészettörténeti értékeire.¹⁵⁷

Szent István zarándokházának újjáéledése

Zágon József 1965. augusztus 13-i keltezéssel levelet kapott¹⁵⁸ Fáy Erzsébet-től, egy Svájcban élő magyar emigráns asszonytól,¹⁵⁹ aki Mészáros Tibor svájci magyar lelkész¹⁶⁰ tanácsára írt neki. Fáy Erzsébet arról értesítette, hogy Oliver Duncantól nagyobb vagyont örökölt, amelyet jótékonyági célokra szeretne fordítani, mert nincs egyenes ági örököse. Mészáros Tiborral való beszélgetésében került szóba egy római zarándokház felépítésének a terve, amelynek elsődleges célja, hogy:

¹⁵⁶ Ritz Sándor S.J. testvér 1916. január 15-én Gyömrőn született. 1941. október 18-én, Budapesten lépett be a Jézus Társaságba, első fogadalmát 1943. október 30-án, örök fogadalmát pedig 1954. augusztus 18-án tette le. A háború végét Németországban élte meg, ahonnan nem tért haza Magyarországra. 1954-ben került a római Collegium Germanicum et Hungaricumba, ahol 1967-ig dolgozott, mint az alkalmazottak prefektusa, házgodnok és sofőr, majd hasonló beosztása volt 1967 és 1993 között a Biblikus Intézetben. 1994. június 27-én halt meg. A római Verano-i temető jezsuita sírboltjában nyugszik. Lásd: SZILAS L., „F. Ritz Sándor (1916-1994)”, *Magyar Jezsuiták vallomásai III* 196-197; NAGY 830. és FÜZÉR J., „Ritz testvér szerelme”, *Katolikus Magyarok Vasárnapja* (1989. június 25.).

¹⁵⁷ RITZ S., „Santo Stefano Rotondo sul Celio”, *L'Urbe XXVII* (1964), N. 2; uő. „La nuova Gerusalemme dell'Apocalisse e Santo Stefano Rotondo” (Roma 1967), *L'Urbe XXX* (1967), N. 4 e 5.; uő. *A templom – múlt, jelen és jövő felülmulthatatlan alkotása az Örök templom Santo Stefano Rotondo, az Apokalipszis új Jeruzsálemnek szent városa. A magyarok nemzeti temploma* (Róma 1975, 1989), németül 1975; uő. *Cielo* (Roma 1986) Kéziratban fennmaradt tanulmánya: „A Monte Celio-i, és Euzébius (sic) alapján az első keresztények Apokaliptikus égi városai” (Róma, 1969. április 5.) *PMI-Rotondo* 71.

¹⁵⁸ A levelet lásd: SZIA-Fáy Erzsébet gyűjtemény, 57 (a továbbiakban: SZIA-Fáy). A Szent István Házzal kapcsolatos levelezését Fáy Erzsébet személyesen adta át Ruppert József piarista atyának, a Szent István Alapítvány jelenlegi elnökének, aki azt az adakozó kívánságának megfelelően csak annak halála után nyitotta fel, és rendezte.

¹⁵⁹ Fáy Erzsébet 2004. december 19-én halt meg Svájcban, kilencvenöt éves korában.

¹⁶⁰ Mészáros Tibor 1919. augusztus 12-én született Felsőpatyon. 1943-ban a Veszprémi Egyházmegye papjává szentelték. 1948-ban letartóztatták, 1955-ig Szibériában volt fogságban, majd 1956-ban Nyugatra távozott. Véglegesen Svájcban telepedett le. Baselben volt plébános és kórház lelkész. 1967-1968-ban Rómában, a Szent István Ház igazgatója, 1972-1975 között pedig Bécsben Mindszenty József bíboros titkára volt. 2003. szeptember 6-án halt meg Baselben. NAGY 688; VICZIÁN J., „Mészáros Tibor”, *Magyar Katolikus Lexikon VIII* (Budapest 2003) 1006; Msgr. MÉSZÁROS T., *Akit övéi be nem fogadtak, Mindszenty bíboros titkárának visszaemlékezései* (Pécs 1977); uő. *A száműzött bíboros szolgálatában, Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972-1975)* (Abaliget 2000); nekrológja: „Egyházért szenvedett, Mészáros Tibor halálára”, *Új Ember* (2003. október 26.) Nagy Csaba tévesen adja meg születésének időpontját (1915) és titkári szolgálatának kezdetét (1971).

„a Via Giulia beli lakosztályuk elvesztését némiképp kárpótolja.”¹⁶¹

Fáy Erzsébet ennek a tervnek a megvalósítására 80-100 millió lírát helyezett kilátásba. A gondviselés nagy és váratlan ajándéka volt ez, amelynek nyomán élénk levelezésre és személyes találkozásra került sor az adakozó és Zágón József között, aki első válaszában azt jelezte, hogy a kilátásba helyezett adományból fel lehetne építeni egy új zarándokházat egy megfelelő telken, a Vatikán közelében.¹⁶² Tárgyalásaikon végül is arra a megállapodásra jutottak, hogy Szent István király alkotásának felújítására és Mindszenty József bíboros, prímás szándékának megvalósítására Fáy Erzsébet felépítteti Rómában a zarándokházat, ha erre a célra megfelelő telket bocsátanak a rendelkezésére. A tervről Zágón értesítette Mindszenty bíborost, aki azt jóváhagyta.¹⁶³ Erre feltehetően 1965. szeptember 14-én körül került sor, mert ezen a napon Mindszenty napi jegyzeteiben a következőket írta be:

„Zágón nagyon örült. Elsimultak non favorabilia.”¹⁶⁴

A mondat jelentése homályos, viszont ebben az összefüggésben értelmet kap. A bejegyzés időpontját csak egy hónap választja el attól, amikor Fáy Erzsébet jelentkezett az adománnyal. Ennyi időre feltehetően szükség volt ahhoz, hogy Zágón üzeni tudjon Mindszentynek a budapesti amerikai követségre.

Zágón József azért, hogy a soha vissza nem térő lehetőséggel éljen, másfél hónap alatt talált egy 5.300 négyzetméteres telket, a Via Casaletto 481. szám alatt, amelyet kölcsönökből 1965. november 5-én – a PMI átadásának első évfordulóján – meg is vett.¹⁶⁵ A telek 120 millió lírába került. Nagy gondot jelentett az összeg előteremtése, amelyhez az alábbi forrásokat szerette volna felhasználni: egyrészt a Rotondo berendezésére VI. Pál pápától kapott és a Vatikáni Bankban letétbe helyezett összeget, a Mihalik-alapítvány összegyűlt kamatait, valamint egy hosszúlejáratú kölcsönt, amelynek visszafizetéséhez a Kirche in Not német segélyszervezet ígért segítséget, illetve erre szerette volna felhasználni a Mihalik-alapítvány elkövetkező tíz évének a kamatait is.¹⁶⁶

¹⁶¹ Fáy Erzsébet első levele 1965. augusztus 13-án kelt, SZIA-Fáy 57.1.

¹⁶² Zágón József válasza 1965. augusztus 14-én kelt, SZIA-Fáy 57.2.

¹⁶³ Zágón levele Szabó Jánosnak (Róma, 1965. november 10.) SZIA-Zágón 52.330.

¹⁶⁴ MINDSZENTY *Napi jegyzetek* 393.

¹⁶⁵ ZÁGON J., „A Szent István Alapítvány”, *Katolikus Szemle* 18 (1966) 85. A cikk nem közli Fáy Erzsébet adományának a nagyságát. A részletekről viszont Kada Lajos kapott tájékoztatást, lásd *Zágón-Kada levelezés* (Róma, 1965. november 11.).

¹⁶⁶ Zágón József levele VI. Pál pápának, dátum nélkül, SZIA-Zágón 52.104.

Zágon ezt követően 1965. december 15-én létrehozta a Szent István Alapítványt, amelynek első elnöke lett.¹⁶⁷ A megvásárolt telken sok utánajárást és egyeztetést követően Fáy Erzsébet adományából felépült a zarándokház, amelynek megáldására 1967. augusztus 20-án került sor.¹⁶⁸ Az Alapítvány és a zarándokház létrehozására vonatkozóan az utóbbi időben sok dokumentum került elő, amelyeknek a feldolgozása alapos kutatást igényel. Itt most csak néhány olyan adalékot említünk meg, amelyek az eddig megjelent írásokban nem találhatók.

- a Szent István Ház létrehozásáról Zágon József 1965 végén, újévi üdvözlésében értesítette Habsburg Ottót, aki így válaszolt neki:

*„Szívből köszönöm kedves levelét és részt veszek nagy örömén (sic). Sikeréhez melegen gratulálok annál is inkább, mert nemzeti siker egy időben.”*¹⁶⁹

- 1966-ban VI. Pál pápa 15.000 dollárt adott Zágonnak a Szent István Háza.¹⁷⁰

- a Mihalik-alapból, két évi várakozás után, 1971-ben kapott a Szent István Alapítvány 50.000 dollár kölcsönt 10 évre. Korábban Zágon hiába kérte azt az Államtitkárságtól, mindig nemleges választ kapott. Végül Mons. Casarolin keresztül ért el eredményt, aki az ügyet VI. Pál pápa elé vitte. A Szentatya pedig személyesen utasította az Államtitkárságot, hogy a kölcsönt adják meg.¹⁷¹ Biztosan nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, Casaroli közbenjárása gesztus volt Zágon iránt azért, mert vállalta a közvetítő szerepet a hosszú évek óta húzódó Mindszenty ügy megoldásában.

- a zarándokház céljának megfogalmazásakor tovább élt a terv, hogy oda egyszer majd el lehessen vinni a Pápai Magyar Intézetet és így az szabad és önálló lehessen.¹⁷² Erre azonban nem került sor.

¹⁶⁷ ZÁGON J., „A Szent István Alapítvány”, *Katolikus Szemle* 18 (1966) 85-87.

¹⁶⁸ GALAMBOS I. OSB, *A római magyar zarándokház felszentelése* gépelt jegyzet (Róma, 1967. augusztus 24.) és GALAMBOS I. OSB, „A Római magyar zarándokház fölvatása”, *Katolikus Szemle* 19 (1967) 266-267. Részletesebben lásd: NÉMETH *Adalékok II.* 129-135.

¹⁶⁹ SZIA-Zágon 48.55. A levélre a válasz 1966. január 1-jén kelt Pöckingben.

¹⁷⁰ Szent István Alapítvány pénztárkönyv 1965-1967: 1966. év bevételek, 105. tétel, az összeg 9.352.500 lírát ért.

¹⁷¹ Zágon levele Kada Lajosnak (Róma, 1971. május 23) SZIA-Zágon 54.4-5. Ez a levél egy olyan irattartóban található, amelyet a Vatikáni Államtitkárság alkalmazottai magukkal vittek Zágon lakásáról. 1977-ben adták vissza Mester Istvánnak. A kölcsön megszerzéséhez Varsányi Vilmos is nyújtott valamilyen segítséget, mert Zágon ezt neki 1971. augusztusában megköszönte, SZIA-Zágon 52.351.

¹⁷² SZIA-Zágon 52.104.

- a Szent István Ház felszentelését követően Mindszenty bíboros az amerikai követségről 1967 őszén üzent Fáy Erzsébetnek megköszönve a zarándokház megvalósítását.¹⁷³ A bíboros 1971 nyarán is üzenetet küldött Fáy Erzsébetnek Zágón József útján:

„A napokban kaptam (t.i. Zágón József) üzenetet Mindszenty bíborostól. Évek óta az első alkalom, hogy neki is módja volt gondolatait velem közölni. Különböző megbízatásokat is adott s ezek között az első helyen állt, hogy fejezzem ki Méltóságodnak Őeminenciája leghálásabb köszönetét a magyar katolikus egyházért és a magyar nemzetért hozott nagy áldozatáért. Őeminenciája nem feledkezik meg róla és szereteteiről imáiban s szívből küldi mindnyájuknak áldását. Ha a jó Isten megengedi, szeretné egyszer élőszóval is kifejezni háláját. A Szent István Ház új-jáépítése nagy vigasztalása volt hosszú fogságában. Mindenről értesült, csak nem tudott velük megbízható kapcsolatot teremteni, elvértve egy - két szóbeli üzenetről, melyekről nem tudja, hogy megérkeztek-e vagy sem.”¹⁷⁴

A történelem fintora, hogy 1970 végén, azt követően, hogy a Szent István zarándokház felépült, a Collegium Germanicum et Hungaricum eladta a Santo Stefano Rotondo melletti kertet és a kolostort.¹⁷⁵

A száműzetés éve

Mindszenty József bíboros hosszas tárgyalások után 1971. szeptember 28-án elhagyta a budapesti amerikai követséget és egy rövid időre Rómába utazott.¹⁷⁶ VI. Pál pápa a Szent János torony bejáratánál várta, ahol római tartózkodása alatt elszállásolták. Csonka Emil leírása szerint megérkezését követő napon, szeptember 29-én a bíboros első útja a Szent Péter-bazilika grottáiba vezetett XII. Pius pápa sírjához, ahol térdelve hosszasan imádkozott:

¹⁷³ Zágón József levele Fáy Erzsébetnek (Róma, 1967. november 14.) SZIA-Fáy 57.56: „Az üzenet, melyet Budapestről kapni tetszett Mindszentytől származik. Ha még nem válaszolt, tessék továbbra is várakozó álláspontra helyezkedni s nem válaszolni. Lehet, hogy Őeminenciája mégis kijön Rómába. A tárgyalások most folynak s hamarosan tudni fogjuk, mi lesz a sorsa.”

¹⁷⁴ Zágón József levele Fáy Erzsébetnek (Róma, 1971. július 10.) SZIA-Fáy 57.77.

¹⁷⁵ *Zágón-Kada levelezés* (1970. október) (a kézzel írt kártyán nincsen dátum, a levélgyűjteményben az október 12-i levél előtt található): „A Germanicum eladja a S. Stefano Rotondo házát és kertjét! Pizok banda!”

¹⁷⁶ MINDSZENTY 473-484, ADRIÁNYI G., „Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget?”, *Mindszenty József emlékezete* (Studia Theologica Budapestinensia 13) (szerk. Török J., 13. Budapest 1995) 73-89; CSONKA E., *A száműzött bíboros, Mindszenty az emigrációban* (San Francisco-München 1976) 9-77; *A L'Osservatore Romano* 1971. szeptember 30-i száma (Anno CXI - N. 225) az első oldalon számolt be Mindszenty bíboros Vatikánba érkezéséről. A beszámoló idézi Casaroli bíborosnak, az olasz Rádió-TV-nek adott nyilatkozatát, amely diplomatikusan foglalja össze a Szentszék tárgyalásait a Magyar Népköztársasággal 1963 és 1971 között. A tárgyalásokhoz lásd SZABÓ 416-431. 126-132. b dokumentumok.

„Akik látták, azt mondják: ihletettség, olyan földöntúli érzés játszott arcvonásain, mint egy elsőáldozónak. Nagy pillanat volt ez – a halott pápa és a száműzött bíboros új lelki találkozása.”¹⁷⁷

Pár nap múlva, október 2-án felkereste a Szent István zarándokházat, a magyarokat, a magyar híveket, azt a Házat, amelyben újjáéledt Szent István király által létrtehozott és majd 1776-ban lebontott zarándokház,¹⁷⁸ amelynek megvalósulására a budapesti amerikai követségről áldását adta. Megható volt a találkozása az emigráns magyar papokkal és hívekkel, akik között hosszú évek után ismét hallhatta a magyar egyházi énekeket. Meghatódotan kezdett beszédéhez, megköszönte Fáy Erzsébet nagylelkű gesztusát és a külföldi magyar katolikusok áldozatkészségét. Összetartásra buzdított, az emlékkönyvbe pedig ezt írta be:

A magyar katolikus egyház megvalósult álma boldogsággal tölt el

¹⁷⁷ CSONKA 43. A jelenetet idézi KOVÁCS G., *Isten embere, Szentől szembe Mindszenty bíborossal* (Budapest 2005) 142, 148-as jegyzet, de az oldalszámot tévesen adja meg. Az olasz napilapok erről a látogatásról nem tudtak, mert a *Roma* c. napilap például 1971. szeptember 30-i számának az első oldalán azt írta, hogy a Szent János toronyból a bíboros nem mozdult ki, se tegnap, se tegnapelőtt, első megjelenése szeptember 30-án lesz a püspöki szinódus megnyitását. Az *Il Tempo* 1971. október 6-i száma a hatodik oldalon arról számolt be, hogy Mindszenty 1971. október 5-én mutatott be szentmisét XII. Pius pápa sírjánál. Erről a szentmiséről viszont Csonka Emil nem tesz említést.

¹⁷⁸ Mészáros István Prokop Péter pap-festőművészre hivatkozva azt állítja, hogy a látogatásra szeptember 30-án este került sor. MÉSZÁROS I., *Mindszenty és az „Ostpolitik”* (a továbbiakban: MÉSZÁROS *Ostpolitik*) Budapest 2001) 224. A látogatás időpontját azonban egyértelműen megörökítette a bíboros bejegyzése a zarándokház emlékkönyvébe (*Szent István Ház ismertető*, 10). Az eseményt leírja CSONKA Emil (i. m. 59-60) is, aki azonban nem közli a napot. A látogatásról Kovács Gergely (i. m.) se a bevezetőben, se a könyv végén, a kronológiákban nem tesz említést, holott véleményünk szerint a bíboros életműve szempontjából igen fontos eseményről van szó. Feltehetően ez arra vezethető vissza, hogy a szerző a bíboros Emlékirataiban közlőkre támaszkodik, amely érdekes módon szintén nem tesz említést a látogatásról!

Másnap Ritz jezsuita testvér levelet írt a bíborosnak, amelyben felajánlotta neki a vezetést a címtemplomában. Leveléhez mellékelte a templomról írt egyik művét is.¹⁷⁹ Az elkövetkező napokban a bíboros valóban ellátogatott a Santo Stefano Rotondóba, ahová csak páran kísérték el, mert ott ásatások folytak.¹⁸⁰ Az idegenvezető Ritz testvér volt.¹⁸¹

Alig egy hónapi római tartózkodást követően 1971. október 23-án reggel búcsúzott el Mindszenty bíboros VI. Pál pápától, a pápa magánkápolnájában¹⁸² tartott koncelebrált szentmise keretében.¹⁸³ Ez volt az utolsó személyes találkozásuk, majd a nap során a bíboros Bécsbe utazott, hogy az előzetes megállapodás szerint a Pázmáneumban telepedjen le.¹⁸⁴ Első bécsi interjújában az újságíró meg is kérdezte tőle, hogy miért választotta éppen ezt a helyet. Az újságírónak adott feleletében kifejtette érveit és többek között ezt mondta:

„Természetesen Rómában is maradhattam volna, mint az egyház bíborosa, ahol szintén van egy darab magyar föld a Szent István zarándokház formájában és ott van tituláris bíborosi templomom is, a Santo Stefano Rotondo.”¹⁸⁵

Ezek a szavai is mutatják, hogy milyen szorosan kötődött a Szent István zarándokházhoz és címtemplomához.

A bíboros Bécsben rövidesen kezébe vette az emigráns magyarság lelkipásztori ellátásának gondját. Ennek keretében van egy érdekes mozzanat, ami Rómához és bíborosi címtemplomához kötődik.

¹⁷⁹ Ritz testvér levele kelt: Róma, 1971. október 3. Megtalálható a Mindszenty Archívum, 906, Santo Stefano Rotondo feliratú dossziében. Az Archívum címe: H-1125 Budapest, Felső Svábhegyi út 12. Az Archívumhoz lásd: MÉSZÁROS I., „A Mindszenty-kutatás mai problémái”, *„Állok Istenért, Egyházért, hazáért”, Írások Mindszenty bíborosról* (METEM-könyvek 28.) (Budapest 2000) 180-186.

¹⁸⁰ MINDSZENTY 483 és CSONKA 72. Csonka Emil a látogatással kapcsolatban ezt írja: „A 1946-ra gondolt, amikor mint új bíboros misézett itt, vértanú Szent István templomában, a magyar Szent Istvánnak szentelt kápolnában.” Nem más ez, mint Csonka Emil írói fordulata, hiszen 1946-ban a címtemplom átvétele nem szentmise keretében történt! NÉMETH *Rotondo I.* 183-186. Ezek alapján joggal feltételezhető, hogy Csonka Emil könyvében ilyen írói fordulat más események leírásakor is helyet kapott!

¹⁸¹ *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 1989. június 25-i száma Füzér Julián cikkével együtt (i. m.) közzétett egy fényképet a látogatásról. A képen a bíboros mellett Ritz testvér, mögötte pedig Zágón József látható. A kép aláírása téves. Zágón helyett Mester István neve szerepel.

¹⁸² Többen tévesen azt írják, hogy a szentmise a Sixtus-kápolnában volt. ADRIÁNYI *Vatikán* 120; KAHLER *Tempora mutantur ...* 122.

¹⁸³ MINDSZENTY 484; *L'Osservatore Romano* (1971. október 25-26.) 247. szám, 2; NÉMETH *Adalékok II.* 142.

¹⁸⁴ A várható bécsi letelepedésről az *Il Tempo* már 1971. október 8-án beszámolt a *Mindszenty ha deciso di partire per Vienna* c. cikkben. Még az elutazás dátumát is tudni vélték: „Il Cardinale partirebbe domenica 10 ottobre.” A bíboros bécsi tartózkodásához lásd: VALENTINY G., „Mindszenty bíboros a Pázmáneumban”, *Pázmáneum* 349-351.

¹⁸⁵ Az interjú a *Welt am Sonntag* c. hamburgi lapban jelent meg, amelyet átvett a Párizsban megjelenő *Irodalmi Újság* 1972. január 15-én, közli MÉSZÁROS *Ostpolitik* 223.

Az emigráció magyar papi vezetői a világon szétszórta élő magyaroknak az 1975. évi szentévre zarándoklatot szerveztek az Örök Városba. Az előzetes elképzelések szerint a zarándoklat záró szentmiséjét a Santo Stefano Rotondóban szertették volna megtartani. A szabad világ magyarságának szentévi zarándoklatára, elsősorban Ispánky Béla, angliai magyar főlelkész¹⁸⁶ kitartó kérésére, szeretett volna elmenni Mindszenty bíboros is.¹⁸⁷ Ennek érdekében 1973. november 6-án Bécsből német nyelvű levelet írt a Collegium Germanicum et Hungaricum rektorának, Claudius Mayer-Lauinger S.J.-nek,¹⁸⁸ amelyben kérte, rendi előjáróinál járjon közbe azért, hogy a templom belseje erre alkalmas legyen.¹⁸⁹ A bíboros a levélre csak 1974. január 9-i keltezéssel kapott választ a Kollégium időközben kinevezett új rektorától, P. Georg Mühlenbrock S.J.-től.¹⁹⁰ Az új rektor levelében mentegetődzik a késedelmes válaszáért, amelynek elsődleges oka a rektorváltás volt, és ígéretet tesz arra, hogy lehetőségeihez mérten mindent megtesz a kérés teljesítése érdekében, de jelzi, hogy ez elsősorban a rendelkezésre álló anyagiak függvénye.¹⁹¹ Mindszenty bíboros erre címtemploma javára 2.000 dollárt küldött Szabó János útján Zágón Józsefnek, aki az összeget átadta P. Cselének, a Kollégium gondnokának.¹⁹² Az adományt nagy örömmel fogadták. A rektor Zágón Józsefnek mondott érte köszönetet és kérte, hogy hálás köszönetüket tolmácsolja a bíborosnak.¹⁹³ Úgy látszott nem lesz akadály a annak, hogy Mindszenty bíboros a magyar zarándoklokknak misét mutasson be címtemplomában. Hozzátehetjük,

¹⁸⁶ Életrajza: NÉMETH *Rotondo I.* 177, 83-as jegyzet.

¹⁸⁷ BORÓVI J., *A magyar katolikusok lelkigondozása Nagy-Britanniában* (Budapest 2003) 219-225.

¹⁸⁸ Claudius Mayer-Lauinger S.J. 1925. június 6-án Münchenben született, és 1994. október 6-án ott is halt meg. 1951. június 29-én szentelték pappá. *Catalogus Defunctorum in renata Societate Iesu (III)* 1986-2000 (Roma, 2001) 63. 1969-1973 között volt a Collegium Germanicum et Hungaricum rektora. *Katalog des Pontificium Collegium Germanicum Hungaricum* (Tübingen 1978) 9.

¹⁸⁹ Mindszenty Archívum, 906, Santo Stefano Rotondo feliratú dosszié. A levelet idézi MÉSZÁROS I., *Mindszenty-leveleskönyv, Gondolatok a bíboros leveleiből 1938-1975* (Budapest 1997) 91, 478. sorszám, megadott levéltári jelzete: Bgy 58. gyűjtő.

¹⁹⁰ P. Georg Mühlenbrock S.J. 1915. november 16. Trierben született. 1942. november 9-én szentelték pappá. 1996. március 17-én Frankfurt am Main-ban halt meg. *Catalogus Defunctorum in renata Societate Iesu (III)* 1986-2000 (Roma 2001) 70. A Collegium Germanicum et Hungaricum rektora 1973-1979 között volt. Rómából Frankfurtba került a jezsuiták által vezetett szemináriumba. *Katalog des Pontificium Collegium Germanicum et Hungaricum 1981* (Tübingen 1981) 11.

¹⁹¹ Mindszenty Archívum, 906, Santo Stefano Rotondo feliratú dosszié.

¹⁹² Mindszenty Archívum, 906, Santo Stefano Rotondo feliratú dosszié: Zágón József 1974. szeptember 30-án kelt soraival értesíti a pénz megérkezéséről és átadásáról Mészáros Tibort, a bíboros titkárát. Az erre vonatkozó levelezés megtalálható Zágón levéltárában is: SZIA-Zágón 49.53. A csekket Zágón 1974. augusztus 28-án kelt leveléhez mellékelve adta át P. Cselének.

¹⁹³ Mindszenty Archívum, 906, Santo Stefano Rotondo feliratú dosszié: 1974. szeptember 25-én kelt levelében jelzi P. Georg Mühlenbrock S.J. Zágón Józsefnek az adomány megérkezését.

életében először. Váratlan, 1975. május 6-án bekövetkezett halála azonban megakadályozta ebben. Amikor 1975. május 15-én az ausztriai Mariezellben eltemették, koporsójába a Santo Stefano Rotondóból származó köveket is tettek, hogy ezzel is kifejezzék kötődését címtemplomához.¹⁹⁴ Rómában, az elhunyt bíborosért, május 13-án, 18 órakor a bíborosi testület dékánjának, Traglia bíborosnak¹⁹⁵ az elnöklétével mutattak be szentmisét, amelyre azonban nem a címtemplomban került sor, amint ez szokásos, hanem a Chiesa Nuovában, feltehetően a címtemplom szomorú állapota miatt.¹⁹⁶ A szentmisén több mint húsz bíboros, még több püspök volt jelent. A templom zsúfolásig megtelt magyar és olasz hívekkel. A Collegium Germanicum et Hungaricum növendékei asszisztáltak és ott volt rektoruk is.

A szabad világban élő magyarok szentévi zarándoklatát 1975. augusztus 16-20. között tartották meg a világ legkülönbözőbb részéről érkező mintegy 600 magyar részvételével.¹⁹⁷ A Santo Stefano Rotondóba tervezett záró szentmise, a Rómába várt Mindszenty bíborossal azonban elmaradt.

E tanulmány végén összegzésül elmondható, hogy Mindszenty József esztergomi érsekké történt kinevezését követően, attól kezdve, hogy 1945-ös első Római útja alkalmával felkereste a Santo Stefano Rotondót, élete végéig szorosan kötődött ehhez a templomhoz, elsősorban az ott található magyar emlékek miatt. A templommal és a mellette álló kolostorral kapcsolatos tervei közül csak azt sikerült elérnie, hogy a Rotondo legyen a címtemploma. A Szent István zarándokházat és az önálló magyar papi kollégiumot azonban se neki, se gondolatához hű papjainak nem sikerült ott megvalósítani. Amikor már úgy látszott, hogy hiábavaló a fáradozás, a gondviselés mégis megadta, hogy a zarándokház

¹⁹⁴ CSONKA 256. A temetés alkalmával más jelképes részletre is figyeltek, mert a bíborost abban a cipőben temették el, amit utolsó lelkipásztori útján, Bogotában egy cipész ajándékozott neki. RUZSIK V., „Mindszenty bíboros utolsó lelkipásztori útja Dél-Amerikában (1975. április 9-25)”, *MEV* 14 (2002) 300.

¹⁹⁵ Traglia Luigi bíboros 1895. április 3-án Albanóban született. 1937. január 6-án szentelték püspökké. 1960. március 28-án XXIII. János pápa kreálta bíborossá. 1974. január 7-től volt a bíborosi testület dékánja. 1977. november 22-én halt meg Rómában. „The Cardinals of the Holy Roman Church” www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm.

¹⁹⁶ Beszámoló a szentmiséről: *Katolikus Szemle* 27 (1975) 2-3. A szentmisére nyomtatott meghívó készült, illetve meghirdetésre került a *L'Osservatore* Romanóban: (1975. május 12-13.) 6. „In suffragio del Card. Mindszenty” címmel. A beszámoló a szentmiséről 1975. május 15-én a 2. oldalon jelent meg: „Celebrato dal Card. Traglia, La messe funebre alla Chiesa Nuova in suffragio del Card. Mindszenty” címmel. Mindkét cikk hangsúlyozza, hogy a szentmise végzésére a magyar közösség kérte fel a bíborosi testület dékánját! Traglia bíboros beszédét Zágón József írta. TOLNAY 262.

¹⁹⁷ SALAMON Z. L., „A nyugaton élő magyarok zarándoklata” *Katolikus Szemle* 27 (1975) 266-268. A cikk részletesen ismerteti a zarándoklat programját. A zarándoklatról beszámolt Kovács Angelus római magyar lelkész értesítője is: *Üzenet* (1975. július-augusztus és szeptember). Története: NÉMETH *Értesítők* 287-289.

az ő jóváhagyásával nem ott és nem úgy,¹⁹⁸ de mégis felépülhessen Rómában és azt ő életében személyesen felkereshesse. Életének számtalan megpróbáltatása és szenvedése között mindez örömmel töltötte el.

A Szent István zárandokház igazgatói irodájában látható egy Mindszenty bíborost ábrázoló festmény, amelyet Varjas Gyula készített 1946 februárjában.¹⁹⁹ A portré a 1960-as években a Santo Stefano Rotondo bazilikában volt,²⁰⁰ feltehetően a bíboros haláláig. Utána a művészhez került, aki azt a kilencvenes évek vége felé, 17 képével együtt, megőrzésre átadta a Szent István Alapítványnak. Ezeket a festményeket 2003. május 19-én az Alapítvány a Római Magyar Akadémia közreműködésével az esztergomi Keresztény Múzeumnak ajándékozta,²⁰¹ a Mindszenty kép kivételével, amelyet Csorba László igazgató javaslatára az Alapítvány megtartott magának. A legjobb helyen maradt, mert jelenléte valamilyen formában összeköti a Santo Stefano Rotondót a zárandokházzal, amelyek oly közel álltak Mindszenty bíboros szívéhez.

¹⁹⁸ A ház helyét sok kritika érte. A római magyar lelkész, Frank Miklós tett ugyan kísérletet arra, hogy havi rendszerességgel ott is tartsanak magyar szentmiséket, ez azonban nem járt sikerrel, a házat római magyar közösség csak a nagyobb ünnepekre használta (Karácsony másnapja, Szent István ünnepe, 56-os megemlékezés). NÉMETH *Adalékok II.* 136-140.

¹⁹⁹ Varjas Gyula festő 1916-ban Pécsen született. 1938 körül települt le Olaszországban. 1946-ban a bíborosi konzisztórium alatt több akkor kinevezett bíborosról készített ceruzarajzot. COSTANTINI C., „Gyula Varjas” (Roma 1974) 26-52 és „Varjas Gyula”, *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* 3. (Budapest 2001) 838. Utóbbi tévesen azt írja, hogy a bíborosokról és a pápáról a 60-as években készített portrékat. Élete végén a Róma melletti Frascatiban, egy otthonban élt (Villa Margherita) és ott is halt meg 2001. október 24-én.

²⁰⁰ A festmény a *Deutsche Tagespost* 1966. január 21/22-i számának 14. oldalán megjelent fotón látható a Rotondó belsejében. *PMI-Rotondo* 72.

²⁰¹ Az adományozó levél eredetije az Esztergomik Keresztény Múzeum levéltárában található. A képeket Rómából a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szállította Esztergomba.